

UDK 902/904 (05)

ISSN 0581-7501

GLASNIK
ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE
U SARAJEVU

HERALD
OF THE NATIONAL MUSEUM
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN SARAJEVO

ARHEOLOGIJA
ARCHAEOLOGY

NOVA SERIJA – NEW SERIES

SVESKA – VOLUME 48/49 (1996.-2000.)

GZM (A)	NS 48/49 (1996.-2000.)	Strana 1-458	SARAJEVO	2001.

Sarajevo, 2001.

Objavljanje ove sveske Glasnika Zemaljskog muzeja realizirano je uz finansijsku pomoć Vlade Federacije Bosne i Hercegovine (2000. godine).

Članovi uredništva:

Mr. Lidija Fekeža,
Mr. Mirza Hasan Čeman
Margita Gavrilović
Zilka Kujundžić-Vejzagić

Odgovorni urednik:

Mr. Lidija Fekeža

Izdavač: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
Zmaja od Bosne 3

www.zemaljskimuzej.ba

Za izdavača: Prof. dr. Đenana Buturović

Izlazi jednom godišnje

Tiraž: 600

Tehnički urednik: Muriz Redžović

Prevod na engleski jezik: Elma Dizdar

Lektor: Dr. Aiša Softić

Korektor: Andrea Dautović

Priprema za štampu (DTP): Mahir Sokolija

Štampa: DES d.j.l.

Za štampariju: Džemal Bašić

SADRŽAJ (TABLE OF CONTENTS)

IN MEMORIAM

Zilka Kujundžić-Vejzagić In memoriam dr. Milica Kosorić <i>In Memoriam, Dr. Milica Kosorić</i>	5-9
Zdravko Marić In memoriam akademik Borivoj Čović <i>In Memoriam, Academician Borivoj Čović</i>	10-17
Veljko Paškvalin In memoriam dr. Ivo Bojanovski <i>In Memoriam, Dr. Ivo Bojanovski</i>	18-29

NAUČNI I STRUČNI ČLANCI (SCIENTIFIC AND SPECIALISTIC ARTICLES)

Zilka Kujundžić-Vejzagić Pećina Pod lipom – paleolitsko stanište na Glasinačkoj visoravni <i>Pećina pod Lipom – Palaeolithic Settlement on the Glasinac Plateau</i>	33-89
Brunislav Marijanović Prusac (Biograd) – prapovijesno višeslojno nalazište-eneolitički slojevi <i>Prusac (Biograd) – Prehistoric Multi-Layered Archaeological Site – Eneolithic Layers</i>	90-114
Branka Raunig Praistorijski nalazi na srednjovjekovnom gradu Cazin <i>Prehistoric Archaeological Finds in the Medieval Town of Cazin</i>	115-163
Ivo Bojanovski Rimski grobni nalaz iz Konjević-Polja u istočnoj Bosni <i>The Roman Sarcophagus from Konjević Polje in Eastern Bosnia</i>	164-212
Branka Raunig Urna sa natpisom iz Založja <i>The Urn with Inscription from Založje</i>	213-230
Lidija Fekeža Kasnosrednjovjekovno naselje Čelopek u Ostojićevu kod Bijeljine <i>The Late-Medieval Settlement "Čelopek" in Ostojićevu near Bijeljina</i>	231-299
Mirsad Sijarić Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine <i>The Late-Medieval Spurs from the Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina</i>	300-346

- Mirsad Sijarić
Nalazi majolike XIV i XV stoljeća iz Bobovca i Kraljeve Sutjeske
The 14th and 15th Century Maiolica Finds from Bobovac and Kraljeva Sutjeska 347-369
- Salih Jalimam
Srednjovjekovni grad Vesela Straža (prilozi za studiju)
The Medieval Town of Vesela Straža (contributions to the study) 370-385
- Nataša Šahinović
Novi nalazi na srednjovjekovnom gradu Visoki
New Finds in the Medieval Town of Visoki 386-394
- Esad Vesković
Problemi održavanja i zaštite kamenih spomenika na otvorenom prostoru
Problems of Preservation and Conservation of Stone Monuments in the Open 395-400
- BIBLIOGRAFIJE I OSVRTI (BIBLIOGRAPHIES AND REVIEWS)**
- Andrea Dautović, Olga Lalević
Pregled arheoloških radova u izdanjima
Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1988.-2000.)
Review of Archaeological Writings in Publications of the National Museum of Bosnia and Herzegovina (1988-2000) 403-414
- Esad Kurtović
Bibliografija radova dr. Pavla Andelića (1920.-1985.)
Bibliography of Works of Dr. Pavao Andelić (1920-1985) (On the occasion of the 80th anniversary of birth and 15th anniversary of death) 415-422
- Mirsad Avdić
Bibliografija radova Prof. dr. Esada Pašalića (1915.-1967.)
Bibliography of Works of Prof. Dr. Esad Pašalić (1915-1967) (On the occasion of the 85th anniversary of birth) 423-429
- Vejko Paškvalin
Otvaranje obnovljene stalne arheološke postavke "Bosna i Hercegovina u antičko doba"
s osvrtom na njezine stvaraoca
Opening of the Restored Permanent Archaeological Exhibition "Bosnia and Herzegovina in Antiquity" with a Retrospect of Its Originators 430-447
- Esad Kurtović
Uz izdanje zbornika: Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine
od prahistorije do početka XX vijeka, Muzej grada Zenice, Zenica, 1999.
On the Occasion of Publication of the Anthology: Mining Industry and Metallurgy of Bosnia and Herzegovina from Prehistory to the Beginning of the 20th Century, Museum of the City of Zenica, Zenica, 1999 448-452
- Adnan Busuladžić
Monografija Ilijadža (segment arheologije), Općina Ilijadža, Sarajevo 2000.
Monograph Ilijadža (Archaeology Segment), Municipality of Ilijadža, Sarajevo 2000 453-458

Mirsad SIJARIĆ
Originalni naučni rad

KASNOSREDNJOVJEKOVNE MAMUZE IZ ZBIRKE ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE

U radu su izdvojene i analizirane mamuze kasnog srednjeg vijeka iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Svi primjerici, od kojih 41 se objavljuje po prvi put, su analizirani komparativnom metodom i kataloški obrađeni. Za izvjestan broj ranije objavljenih mamusa ponudena je nova datacija. Posebno se razmatraju problemi hronološkog determiniranja različitih tipova i njihovih varijanti, kao i pitanja teritorijalnog rasprostiranja i porijekla ovog materijala.

UVOD

U srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se relativno veliki broj primjeraka arheološkog materijala koji se prema svom funkcionalnom određenju svrstava u ratničku opremu. Unutar tog materijala brojnošću se posebno ističu mamuze kao najčešće pronađeni ostaci dijelova konjaničke opreme. Predmet istraživanja ovog rada se odnosi isključivo na mamuze iz perioda kasnog srednjeg vijeka i to iz više razloga. Prvi je da do sada, u našoj zemlji, nije dat niti jedan ozbiljniji pokušaj naučnog valoriziranja ovog arheološkog materijala koji bi ponudio uporednu analizu nalaza sa više lokaliteta. Mamuze iz ovog vremenskog perioda su uglavnom objavljivane u sklopu širih radnji i samim tim nisu u stručnoj literaturi dobivale mjesto koje zaslužuju.¹ Većina mamusa objavljenih u ovom radu se po prvi put prezentuje naučnom i stručnom mnijenju. Sa druge strane, mamuze iz perioda ranog srednjeg vijeka su znatno poznatije zahvaljujući pojačanom interesu istraživača koji su bili isprovocirani izuzetno rijetkim primjercima, poput onih iz Sultanovića² ili Vrbljana³, znatno većim stepenom istraženosti ranosrednjovjekovnih nekropola kao najčešćih mjesta pronađenja ovih mamusa uopšte⁴, te upornim nastojanjima pojedinaca da se pronađenje dokaza geografskog širenja franačkog kulturnog

¹ Širi popis literature je dat na kraju rada, a u daljem tekstu će biti citirani svi radovi koji su tretili pominjanji materijal redoslijedom izlaganja.

² I. Čremošnik 1951.

³ I. Bojanovski 1976.; Z. Vinski 1979.

⁴ N. Miletić 1963.; ista 1989., sa ostalom literaturom.

uticaja poveže isključivo sa jednim etničkim elementom za što ne postoji čvrsto uporište u historijskim izvorima.⁵

Termin "kasnosrednjovjekovni" u ovom slučaju se treba prihvati uslovno jer je njime obuhvaćen i materijal datiran u XI st., ali ga smatram pogodnim, jer osim što je već korišten za imenovanje sličnog materijala,⁶ njime se naglašava razlika između dvije bitne faze u tipološkom razvoju mamuza. Tokom XI st. polako se napušta praksa izrađivanja mamuza koje su imale trn sa šiljkom izvedenim u istoj liniji sa osi krakova i tjemena, što je bila glavna tipološka karakteristika mamuza iz merovinškog i karolinškog perioda, i započinje se sa izradom mamuza čiji se trn usmjerava naviše. Na taj, kao i na tipove mamuza koje se razvijaju do kraja XV st., odnosi se naš termin "kasnosrednjovjekovni".

U ovom radu je data okvirna tipološka i hronološka klasifikacija pomenutog materijala što bi trebalo imati i određene pozitivne posljedice ne samo po pitanju budućeg lakšeg determiniranja mamuza već i ostalog srodnog materijala koji bi sa njima, eventualno, bio pronalažen. S obzirom na relativno skroman broj arheoloških nalaza iz ovog perioda, posebno XII i XIII st., prezentiranje do sada neobjavljenog materijala ima i dodatnu težinu.

Ovom prilikom su obrađene ukupno 53 mamuze, od kojih 47 čine pojedinačni nalazi, uz svega 3 para.⁷ S obzirom da je ovaj materijal u Zemaljski muzej BiH stizao uglavnom kao poklon, slučajni nalaz, bez ili uz sasvim malo podataka koji bi osvijetlili okolnosti nalaza, kao glavni cilj rada nužno se nametnulo tipološko determiniranje mamuza. Uz uspostavljanje glavnih tipoloških grupa i njihovih varijanti, gdje je to bilo moguće, dato je i okvirno hronološko određenje proisteklo iz analogija sa srodnim i iz dostupne literature poznatim materijalom. Za skroman broj mamuza posjedujem i izvjesne stratigrafske podatke, ali ukupno posmatrano oni su nedovoljni za uspostavljanje egzaktnije hronologije.⁸ Mamuze su predstavljene opisno, uz tabele sa osnovnim metrološkim kao i podacima o mjestu nalaza i literaturi. Opisni dio je sažet do krajnje mjere što se nastojalo kompenzirati detaljnim crtežima za koje smatram da daju mnogo više podataka i prostora za upoređivanje i od najdetaljnijeg opisa.⁹

⁵ Karakterističan primjer novijeg datuma M. Zekan 1994.

⁶ D. Vrsalović 1963.

⁷ Podaci o mjestu, vremenu i okolnostima nalaza su preuzeti iz inventarskih knjiga Zemaljskog muzeja BiH. S obzirom da su isti podaci, vrlo često, nepotpuni moguće je da se u spomenutom broju tretiranih mamuza nalazi i veći broj onih koje su činile par. Na takve mogućnosti biće ukazano u samom tekstu.

⁸ Nažalost, materijal sa velike i sistematski istraživane nekropole u Čipuljićima kod Bugojna nismo u prilici objaviti, što je posebna šteta ako znamo da je to nalazište na kojem je tokom višegodišnjih arheoloških istraživanja pronađen veliki broj tipološki i hronološki različitih mamuza.

Ovaj materijal nije dostupan za objavljivanje autoru ovog članka jer voditelji arheoloških istraživanja u Čipuljićima (N. Miletić i dr. V. Paškvalin), trenutno rade na reviziji cjelokupne dokumentacije i nalaza sa ovog nalazišta, te se u skorijoj budućnosti napokon imamo nadati jednoj sveobuhvatnijoj studiji koja bi javnosti prezentirala konačne rezultate arheoloških istraživanja koja su sa manjim ili većim prekidima trajala od 1959. pa sve do 1981. godine.

⁹ Napominjem da u uvodu nije dat sažetak razvoja mamuza iz ranijih perioda iz razloga što je to ponavljano na više mesta u starijoj literaturi (D. Nikolić 1956.; D. Vrsalović 1963., sa ostalom literaturom).

ANALIZA MATERIJALA

Arheološki materijal koji mi je stajao na raspolaganju ponudio je svega dva jasno definisana tipa u čijim se okvirima poslige može govoriti o većem broju varijanti. Prvi tip bi činile mamuze čiji se trn nastavlja šiljkom, dok bi drugi tip predstavljale mamuze koje na krajevima trna posjeduju pokretni točkić. Za oba tipa mamuza ponuđeno je više varijanti koje su utvrđivane na osnovu različitih kriterija. Osim načina na koji je izvedena završnica trna kao osnovni metod utvrđivanja tipova i datiranja mamuza, u obzir je uziman položaj trna u odnosu na os krakova, stepen zakrivljenosti samih krakova, način spajanja krakova u tjemenu mamuze, oblik završne pločice kao i drugi sitniji detalji (kako će to biti iznese- no u dalnjem tekstu). Svaka varijanta je hronološki determinirana, s tim da je ukazano na niz problema koji se javljaju pri ovakvim i sličnim pokušajima.

Posebno posmatranje nekih tipoloških elemenata poput broja šiljaka točkića ili oblika završnih pločica, što u starijoj literaturi i nije bio rijedak slučaj,¹⁰ može nas odvesti u pogrešnom pravcu. Prilikom datiranja mamuza ne smije se zanemariti činjenica da se upotreba nekih stilsko-tipoloških elemenata ne gubi automatski sa pojmom novih, te da su se te promjene dešavale regionalno različito što je moralno zavisiti od konkretne situacije na terenu koja je nama, uglavnom, nepoznata.

Prvi tip čine mamuze čiji se trn nastavlja šiljkom koji može biti piramidalnog, bipiramidalnog ili oblika manje ili više pravilno izvedene kuglice.

Tip I, varijanta 1

U prvu varijantu tipa I svrstana je svega jedna mamuza (inv. br. 431; T. I, 1).¹¹ Ovu vrstu mamuza karakterizira ravna linija krakova koji se u tjemenu spajaju u obliku polukruga, četverougaone završne pločice sa po dvije paralelne ušice, te posebno, trn sa šiljkom blago povijen prema gore. Razlog usmjeravanja trna prema gore, kao i polukružno spajanje krakova, leži u sve češćem korištenju pancirne zaštite konjanika i njegovoј većoj pokretnjivosti.¹² Ove mamuze su imale veliki nedostatak koji se ogledao u tome što je ovako usmjeren trn na konja više djelovao svojim tjemenom nego trnom, te se to smatralo glavnim uzrokom njihove relativno kratke upotrebe.¹³ Prema R. Zschille – R. Forreru,¹⁴ kao i prema D. Nikolić,¹⁵ ove mamuze se počinju koristiti u vrijeme prvog krstaškog rata (1096.-1099.). Nepouzdani Demminov pregled ih pronalazi u širokom vremenskom periodu od X do XII st.¹⁶ Nešto preciznija je Z. Hilczerówna koja ih datira u XI st. sa naglaskom

¹⁰ A. Demmin 1869., D. Nikolić 1956., 70; 362, 363; D. Vrsalović 1963., 167.

¹¹ Napominjemo da bi se još nekoliko mamuza iz srednjovjekovne zbirke Zemaljskog muzeja BiH moglo svrstati u ovu kao i ostale varijante ali zbog razloga navedenih u napomeni br. 8, to nije učinjeno.

¹² D. Nikolić 1956., 68.

¹³ A. Ruttkay 1976., 349.

¹⁴ Ova studija mi nije bila dostupna ali s obzirom da je svi stariji istraživači citiraju koristim se njihovim napomenama. D. Vrsalović 1963., nap. br. 29, 166.

¹⁵ D. Nikolić 1956., T. I, sl. VI a, 68.

¹⁶ A. Demmin 1869., br. 7-9, 364.

na prvu polovinu stoljeća. Autorica je ove mamuze svrstala u svoj tip II, varijanta 2.¹⁷ Ovom prilikom treba napomenuti da je D. Vrsalović srodne mamuze iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu identificirao kao Hilczerównej tip I, varijanta 2¹⁸ što smatramo pogrešnim jer ova dva tipa mamuza imaju bitnu tipološku razliku prema kojoj zapravo Z. Hilczerówna i definira svoje tipove. Naime, mamuze tipa I (varijante I i 2), imaju izrazito dug trn bez piramidalnog, bipiramidalnog ili kugličastog šiljka. Dužina trna se kod tog tipa kreće uglavnom između 3,5 do 6 cm,¹⁹ za razliku od tipa II, varijanta 2, koji se okončava šiljkom, uglavnom bipiramidalnog oblika, i gdje dužina trna ni u jednom slučaju ne prelazi dužinu od 3,8 centimetara.²⁰ U ovakve metrološke karakteristike se uklapa i naša mama, kao i, na kraju krajeva, mamuze koje je sam Vrsalović obradio i publikovao.²¹ U pogledu datiranja razlika je u tome što Z. Hilczerówna svoj tip I, varijanta 2, datira samo unutar prve polovine XI stoljeća.

Mamuza inv. br. 431 do sada je dva puta navođena u literaturi i to bez crteža ili fotografije. T. Glavaš kao mjesto pronalaska navodi trasu Šuica – Duvno i daje dataciju u IX-X stoljeće. Prema M. Zekanu radi se o paru mamuza, što je pogrešno, koje datira u X-XI st., ali ni on, poput T. Glavaša, ne nudi ni jedan navod prema kojem je datiranje izvršeno.²² S obzirom na sve izneseno, mama inv. br. 431, slučajno pronađena prilikom gradnje puta Šuica – Livno, može se okvirno datirati samo u XI stoljeće.

Tip I, varijanta 2

Navedena nefunkcionalnost mamuza varijante 1 je prouzrokovala brze promjene u izgledu mamuza. Naime, dolazi do usmjeravanje trna prema dolje uz istovremeno uzdizanje tjemena mama. Objašnjenje za ovu promjenu je vrlo jednostavno: da je tjeme ostalo u istoj ravni sa krakovima, prema dolje usmjeren trn bi otežavao kretanje konjanika po tlu.²³ Iz arheološkog materijala tretiranog u ovom radu izdvojene su četiri mamuze, inv. br. 1194 (par), inv. br. 504, te inv. br. 377 (T. II, 2-5), koje bi činile varijantu 2 našeg tipa I. Njih karakterizira trn lagano povijen prema dolje, šiljak u obliku duple piramide, lagano izdignuto tjeme u kojem se u obliku polukruga spajaju blago izvijeni krakovi, te završne četverougaone pločice sa po dvije paralelne ušice.

Prema D. Nikolić, koja citira djelo R. Zschille – R. Forrera, ove mamuze se upotrebljavaju od druge polovine XII do druge polovine XIII stoljeća.²⁴ Zavisno od stepena pod kojim je trn svinut prema dolje, Z. Hilczerówna razlikuje više varijanti u okviru svog tipa II, a našoj odgovara varijanta broj 3 koju datira u drugu polovinu XI i prvu polovinu XII

¹⁷ Z. Hilczerówna 1956., T. IV, 40-41, 82-83.

¹⁸ D. Vrsalović 1963., 166.

¹⁹ Z. Hilczerówna 1956., T. I, 72-75, T. II, 76-77.

²⁰ Up. nap. br. 17. Sama pojava trna sa navedenim oblicima šiljka se povezuje sa dodatnom brigom o nepovrijedivanju konja što je predstavljalo bitnu etapu u ukupnom razvoju mama.

²¹ D. Vrsalović 1963., brojevi 1-5, 154-156.

²² T. Glavaš 1988., 26; M. Zekan 1994., 68.

²³ D. Nikolić 1956., 68-69; D. Vrsalović 1963., 166.

²⁴ D. Nikolić 1956., nap. 28, 68.

stoljeća, uz napomenu da se vrlo rijetko javljaju i u drugoj polovini XII stoljeća.²⁵ Sa ovom datacijom uglavnom se slažu i ostali istraživači.²⁶

Par mamuza iz Gornje Bijele kod Konjica inv. br. 1194 (T. II, 2-3), publikovao je P. Andelić,²⁷ a prema izvještaju M. Vege koji je mamuze datirao u X stoljeće. Iste mamuze T. Glavaš datira u X-XI stoljeće.²⁸ Njihovo datiranje u X st. smatramo neprihvatljivim jer se mamuze identičnih ili barem sličnih stilsko-tipoloških karakteristika ne sreću u dostupnoj literaturi prije druge polovine XI stoljeća. Najbliže analogije izvan granica Bosne i Hercegovine nalazimo u Hrvatskoj.²⁹ Poljskoj,³⁰ te u slovačkom materijalu kojeg je A. Ruttkay svrstao u grupu B, tip 2c i 2d. Ipak, za datiranje ovog para mamuza najvažniji oslonac daje mamuza iz groba župana Grda, inv. br. 504, iz Trebinja (T. II, 4), a koja je uslijed specifičnih okolnosti nalaza pouzdano datirana u polovinu XII stoljeća.³¹ Nalazi mamuza iz Trebinja i Gornje Bijele su po svojim stilsko-tipološkim karakteristikama gotovo identični tako da između njih ne treba praviti razliku u datiranju. Ovakvo datiranje generalno ne odstupa od ukupne slike nekropole na Crkvini u Gornjoj Bijeloj, na kojoj su u grobu br. 21, u istočnom dijelu nekropole, u horizontu sahranjivanja od X do XII st., pronađene ove mamuze.³²

Oštrijje skretanje trna prema dolje, veći stepen izvijenosti krakova, kao i spajanje u tjemenu pod nešto oštijim uglom od prethodno analiziranih mamuza, pokazuje mamuza inv. br. 377 (T. II, 5) koja je pronađena u okolini Livna. Završne pločice imaju skresane vanjske uglove kao i kod mamuze župana Grda. Ovi detalji nas upućuju na datiranje u drugu polovinu XII st., ili možda na početak XIII stoljeća. Mamuza je od strane T. Glavaša datirana u XIII-XIV st.³³

Mamuze inv. br. 372a, 372b, 372c, 372d i 380 (T. III, 6-10) pripajamo varijanti 2 uz napomenu da ih je teže hronološki determinirati prvenstveno zbog velikog stepena oštećenja. Primjeri pronađeni prilikom gradnje ceste Glasinac – Vlasenica (inv. br. 372 a, b, c, d), pojedinačno su zavedeni i analizirani iako se vjerovatno radi o dva para, kako je to navedeno u opisnom dijelu. Od tipoloških karakteristika na njima se može konstatirati šiljak u obliku kuglice sa oštrim špicom, izvijeni krakovi spojeni u tjemenu pod oštijim uglom nego što je to kod prethodno analiziranih mamuza bio slučaj, te kod inv. br. 372 c-d, nešto ojačano tjeme. Ni na jednom primjerku nije sačuvan mehanizam za zakopčavanje. Oblikom šiljka ove mamuze su najbliže Ruttkayevom tipu 4 grupe B koje autor poredi sa staroruskim i poljskim materijalom i zaključuje da se javljaju vjerovatno i prije polovine XIII stoljeća.³⁴

²⁵ Z. Hilczerówna 1956., T. V, 86-89.

²⁶ A. Demmin 1869., br. 10, 364; J. Szendrei 1896., 76; A. Ruttkay 1976., 349; R. Koch 1982., nap. 80, 80.

²⁷ P. Andelić 1975., 232.

²⁸ T. Glavaš 1988., 26.

²⁹ D. Vrsalović 1963.. tab II, br. 6-9.

³⁰ Up. nap. 25.

³¹ P. Andelić 1962., 174-175.

³² L. Fekeža 1989., 213, 221; P. Andelić 1975., 230-233.

³³ T. Glavaš 1988., 29.

³⁴ A. Ruttkay 1976., 350.

U tipologiji koju nudi Z. Hilczerówna mamuze sa sličnim šiljkom se javljaju u varijanti br. 5 tipa II koji je datiran u period druge polovine XIII pa sve do kraja XIV stoljeća,³⁵ te u varijanti br. 4 datiranoj od druge polovine XII do kraja XIII st., sa svega par primjeraka.³⁶

Mamuze inv. br. 372a, 372b, 372c, 372d i 380 (T. III, 6-10) treba datirati u period od druge polovine XII st., pa do polovine XIII st., jer na njima, barem u mjeri u kojoj to dopušta manjkavost nalaza, primjećujemo da se krakovi savijaju u svojoj početnoj fazi, bliže tjemenu, kao što je to bio slučaj i sa ranije datiranim primjercima. U dalnjem razvoju dolazi do pomjeranja mjesta svijanja prema krajevima krakova. Ovu promjenu u savijanju krakova registrira i D. Nikolić i određuje je u drugu polovinu XII stoljeća.³⁷

Tip I, varijanta 3

Mamuze svrstane u treću varijantu tipa I, inv. br. 388, 5652, 6759, te 6928 (T. IV, 11-15), u tipološkom smislu karakterizira velik stepen skretanja trna prema dolje, ojačano tjeme u kome se pod relativno oštrim uglom spajaju krakovi koji se opet snažno izvijaju prema gore u svom krajnjem dijelu, bliže završnim pločicama. Kod ovih mamuza nalazimo dvije vrste šiljaka: dvostrukе četverostrane piramide (inv. br. 6928 i 6759), te pravilne kuglice (inv. br. 5652) i jako spljoštene kuglice kod inv. br. 388. Par mamuza sa Crkvine u Paniku ima završne pločice u obliku broja 8, dok ostale imaju odranije prisutne oblike četverougaone pločice sa po dvije paralelne ušice. Mamuze iz ove varijante imaju i prosječno veće dimenzije od prethodno analiziranih varijanti.

Najbliže analogije ovoj grupi mamuza nalazimo kod Z. Hilczerówne u njenom tipu II pod varijantom br. 5. Hilczerówna svoju varijantu 5 datira u period između druge polovine XIII st., pa okvirno sve do kraja XIV stoljeća.³⁸ Pošto je A. Ruttay u svojoj tipologiji više pažnje posvetio samom obliku šiljka i završnih pločica, a nešto manje naglašavao način na koji su svijani krakovi, nalaze slične našim nalazimo u već spominjanoj grupi B i tipu 2c, 2d i 2e, te u tipu 4b i 4c.³⁹ Srodne mamuze je objavio i D. Vrsalović pod brojevima 15-20, a njihovo datiranje u XII-XIII st. je dato prema R. Zschille – R. Forreru.⁴⁰

U starijoj literaturi je moguće pronaći još izvjestan broj sličnih primjeraka, ali ga zbog nepreciznog načina ilustriranja materijala ne smatram uvijek pouzdanim, te ih u ovom radu ne navodim sve pojedinačno.⁴¹

Za mamuze inv. br. 388 i 5652 (T. IV, 11 i 12) se može reći da svojim tipološkim karakteristikama predstavljaju prelaznu fazu od naše varijante 2 prema varijanti 3, ali ih, s obzirom na visok stepen svijanja krakova, treba uvrstiti u ovu potonju. Kao rane primjerke ove varijante datiram ih u vremenski period oko polovine XIII stoljeća.

³⁵ Z. Hilczerówna 1956., T. VII, 94-97.

³⁶ Z. Hilczerówna 1956., T. VI, 92-93.

³⁷ D. Nikolić 1956., 69.

³⁸ Z. Hilczerówna 1956., T. VII, 94-97.

³⁹ A. Ruttay 1976., Abb. 72, 347.

⁴⁰ D. Vrsalović 1963.. up. tabelu na kraju rada.

⁴¹ Up. Nagy 1898., 61; A. Demmin 1869., 364; J. Szendrei 1896., 74-76.

Mamuzu iz Mogorjela, inv. br. 6759 (T. IV, 13), T. Glavaš je datirao u XI st.,⁴² što se na osnovu svega ranije navedenog ne može smatrati prihvatljivim. Prema gore citiranom, smatram da se ova mamuza ne može datirati prije polovine XIII stoljeća. Par mamuza, otkriven prilikom istraživanja nekropole na lokalitetu Crkvina u Paniku (T. IV, 14-15), po svojim stilsko-tipološkim osobinama vrlo je blizak mamuzi iz Mogorjela. Pri tome se posebno misli na istovjetno ukrašavanje tehnikom tauširanja, te visok stepen svijanja krovova pri krajevima. Mamuze je publicirao M. Popović, sa datacijom u kraj XII stoljeća.⁴³ Nekropola je samo djelimično istražena i prema rijetkim grobnim prilozima na njoj je utvrđen vremenski raspon sahranjivanja od polovine XII do polovine XV stoljeća.⁴⁴ Uvažavajući izrazitu sličnost sa varijantom 5 tipa II, koju je utvrdila Z. Hilczerówna, ovaj par mamuza treba datirati u drugu polovinu XIII st., uz napomenu da su se srodne mamuze proizvodile i u XIV stoljeću. Podvlačimo njihovu važnost kao mamuza koje su svojim tipološkim osobinama neposredno prethodile savršenijim mamuzama sa točkićem.

Drugi tip u ovom radu prezentiranih mamuza čine primjeri koji na svom kraju umjesto dotadašnjeg šiljka posjeduju pokretni točkići. Ukupno je analizirano 38 takvih primjeraka koji su, izuzev jednog para, svi zavedeni kao pojedinačni nalazi. Prihvaćeno je mišljenje da se pokretni točkići javlja vrlo rano, između 1210.-1240.⁴⁵ ili 1220.-1230. ako se govori o nalazima iz kijevske Rusije.⁴⁶ Prema R. Zschille – R. Forreru, A. Demminu i Z. Hilczerównoj ta promjena se desila krajem XIII i početkom XIV stoljeća.⁴⁷ Drugo, i mnogo zanimljivije je pitanje kako je uopšte došlo do te u stilskom i funkcionalnom pogledu značajne promjene. Pretpostavka da se to desilo uslijed umnogostručivanja trna⁴⁸ je nelogična jer nam nije poznato da je do sada pronađena ijedna mamuza sa dva, tri ili npr. četiri trna. S obzirom da se radi o vremenskom periodu u kojem konjica kao rod vojske igra najvažniju ulogu, vjerovatno je ova promjena bila posljedica narednih faktora. Rentgenskim snimanjem ranosrednjovjekovnih mamuza je utvrđeno da su kovači često posebno usađivali trn u tjeme mamuze⁴⁹ tako da su mamuze sa šiljakom svoju najosjetljiviju tačku imale baš na tom mjestu spajanja. To je za posljedicu često imalo oštećenje mamuze i gubljenje trna. Uvođenjem pokretnog točkića, sile pritiska su se pravilnije rasporedivale, smanjivala se mogućnost oštećenja, te je time i produžavan vijek trajanja mamuze. Naravno, ne treba zanemariti ni činjenicu da se ovim oblikom završnice mamuze konj povrijedio vrlo malo ili nimalo što je za posljedicu imalo njegovo lakše kontroliranje. To je bilo posebno važno jer u vremenu o kojem se govori mamuze koristi mnogo širi sloj ljudi nego što je ranije bio slučaj kada su mamuze uglavnom koristili samo istaknuti pojedinci. Koliko je ovo bio značajan razvojni korak najbolje potvrđuje činjenica da u svom dalnjem

⁴² T. Glavaš 1988., 26.

⁴³ M. Popović 1973., T. XII, 1, 362-363.

⁴⁴ M. Popović 1973., 363. Osim mamuza pronađenih u grobu br. 4, pronađen je još samo jedan prilog – staklena boca datirana u prvu polovinu XV stoljeća.

⁴⁵ E. Nickel 1961., 288; A. Ruttakay 1976., 351.

⁴⁶ Ž. Demo 1984., nap. 29, 352.

⁴⁷ Up. D. Vrsalović 1963., 167.

⁴⁸ D. Nikolić 1956., 69.

⁴⁹ Ovom pitanju je posebnu pažnju posvetila D. Bialekova; D. Bialekova 1977.

stilsko-tipološkom razvoju mamuze doživljavaju brojne promjene, ali trn sa točkićem generalno se održava sve do XX stoljeća.⁵⁰

Tip II, varijanta 1

Kao jedini pouzdan kriterij za prepoznavanje najstarijih mamuza sa točkićem u literaturi se izdvaja obla završna pločica sa jednom okruglom rupicom.⁵¹ Također se uzima u obzir naglašena sličnost u pogledu svijanja krakova i njihovog načina spajanja u tjemenu sa posljednjom fazom razvoja mamuze sa šiljkom. Na osnovu tih kriterija iz fundusa Zemaljskog muzeja BiH izdvojeno je 10 primjeraka, uključujući jedan par mamuze koje bi činile prvu varijantu tipa II. Okvirno bi ove mamuze odgovarale tipu III Z. Hilczerówne datirane u drugu polovinu XIII i XIV st.,⁵² te Ruttkayevom tipu C-b koji se prema ovom autoru javlja od kraja XIII do sredine XIV st.⁵³ Kao najstariji primjerak ove varijante izdvojena je mamaza inv. br. 1253 (T. V, 16). U okviru ove varijante spomenuta mamaza se ističe nešto većim dimenzijama trna i pljosnatim šiljcima točkića za što najbliže paralele nalazimo kod Nagyevog tipa II (anžuvinskog). Kod ovog tipa autor razlikuje primjerke sa svijenim krakovima koje datira u prvu polovinu XIV st., i koji bi bili najbliži mamuzi inv. br. 1253, te one sa prelomljenim krakovima koje datira u drugu polovinu XIV st.⁵⁴ Mamazu srodnih karakteristika D. Nikolić također determinira kao najraniju vrstu mamuze sa točkićem i pri tome posebno naglašava njene nešto veće dimenzije u odnosu na mamuze koje se javljaju u dalnjem toku razvoja.⁵⁵ Njeno datiranje u kraj XIII i početak XIV st. bi moglo biti prihvatljivo i za ovaj primjerak. Par mamuze iz Šipova pod inventarnim brojem 6929 (T. V, 18-19), publikovao je I. Bojanovski koji je ponudio dataciju u kraj XIV ili prvu polovinu XV stoljeća.⁵⁶ Razlika u pogledu dimenzija sa prethodno analiziranim mamuzom (inv. br. 1253) je evidentna, ali s obzirom da su svi ostali elementi (završne pločice, oblik i način spajanja krakova, čak i malo grublji način izvedbe) vrlo slični prethodnom primjerku, par mamuze iz Šipova se može datirati samo u XIV st., i to vjerovatno u njegovu prvu polovinu. Ovakvo datiranje proizilazi iz analogija pronađenih u ranije citiranoj literaturi koja I. Bojanovskom nije bila dostupna. Na ovom mjestu treba napomenuti i to da je ovaj par mamuze transparentan primjer na kojem se najbolje vidi kako se ne možemo osloniti na broj šiljaka točkića kao pouzdan oslonac za datiranje. Naime, desna mamaza iz Šipova je imala 11, dok je lijeva imala svega 8 šiljaka. Radi usporedbe može se naglasiti da je prethodna mamaza, inv. br. 1253, imala 9 šiljaka, a kako navodi sam Bojanovski prve mamuze sa točkićem imaju veći broj šiljaka nego naredna varijanta u koju uključuje par mamuze iz Šipova.

⁵⁰ D. Nikolić 1956., T. I, 69-78.

⁵¹ A. Ruttkay 1976., 351.

⁵² Z. Hilczerówna 1956., T. 8, 66-67, 98-103.

⁵³ A. Ruttkay 1976., abb 72, 347; 350-352.

⁵⁴ G. Nagy 1898., sl. 5-7; 62.

⁵⁵ D. Nikolić 1956., sl. 2, 70.

⁵⁶ I. Bojanovski 1962., 167-170.

Pored mamuze inv. br. 387 (T. V, 17), koja iako znatno oštećena odaje veliku bliskost paru iz Šipova, ostale mamuze iz varijante I tipa II već pokazuju neznatne razvojne promjene koje se ponajviše ogledaju u točkiću manjih dimenzija i oštijem uglu spajanja krakova u ojačanom tjemenu. Posmatrano sa unutrašnje strane, tjeme ovih mamuza ima oblik trouglaste pločice čije je formiranje imalo ulogu boljeg pripajanja obuće konjanika sa mamuzom. U narednoj fazi razvoja ova pločica postaje još jače naglašena što se povezuje sa upotrebotom gotički uzane oklopne obuće konjanika.⁵⁷ Najbliže analogije za mamuze inv. br. 215, 216, 5642, 5643 i 205, (T. VI, 21-25), osim već citiranih, nalaze se kod D. Vrsalovića,⁵⁸ Ž. Demo⁵⁹ i J. Szendreia,⁶⁰ ali posebno treba izdvojiti mamuzu iz Kamengrada kod Koprivnice koju Ž. Demo datira u početak XIV stoljeća. Kao određujuće elemente autor navodi odnos krakova mamuze, okrugle završne pločice, te elipsoidni, zaobljeni i veoma kratki trn. Isti autor naglašava važnost načina na koji je izvršeno spajanje krakova i završnih pločica, pa bi mamuze kod kojih je završna pločica povijena prema dolje i spojena sa krakovima u svom gornjem dijelu datirali u drugu polovinu XIV stoljeća.⁶¹ Materijal analiziran u ovom radu ne potvrđuje navedenu tvrdnju zasnovanu u biti na saznanjima vrlo stare arheološke literature. To se najbolje vidi na mamuzi inv. br. 1253 koju smatramo tipičnim primjerkom najranijih mamuza sa točkićem, a kojoj su završne pločice povijene prema dolje i spojene sa krakovima u svom gornjem dijelu. Identično izveden sistem za zakopčavanje ima i mamusa iz Grabovice inv. br. 205 (T. VI, 25), ali se na njoj primjećuje, osim generalno elegantnije izvedbe, izduženja trouglasta pločica tjemena, naglašena kupolasta ispuštenja na krajevima trna koji je raskovan u obliku slova V i znatno izdužen u odnosu na ranije obrađene primjerke. Zbog ove kombinacije tipoloških elemenata ova mamusa se može determinirati kao najmlađa iz varijante I, tipa II, te datirati oko polovine XIV stoljeća.

Tip II. varijanta 2

U svom dalnjem razvoju mamuze dobijaju nove karakteristike koje se ponajviše ogledaju u četverougaonoj završnoj pločici sa po dvije okrugle rupice, nešto izduženijim, u obliku slova V raskovanim trnom sa manjim točkićem, te kupolastim ispuštenjima na krajevima trna. Krakovi se i dalje spajaju pod oštrim uglom u tjemenu koje je znatno ojačano radi što boljeg ležanja obuće konjanika. Iz fundusa Zemaljskog muzeja BiH izdvojena su četiri primjerka mamuze ovih karakteristika, pod slijedećim inventarnim brojevima 6029; 384; 386; 7576, (T. VII, 26-29), koji bi činili najstariju fazu druge varijante tipa II.⁶²

⁵⁷ D. Nikolić 1956., 71.

⁵⁸ D. Vrsalović 1963., T. VI i VII.

⁵⁹ Ž. Demo 1984., sl. 8:1, 331.

⁶⁰ J. Szendrei 1896., sl. 535, sl. 594, 220, sl. 725.

⁶¹ Ž. Demo 1984., 328.

⁶² Autoru ovog rada su neposredno po završetku teksta i njegovom predavanju za štampu na raspolaganje stavljene dvije mamuze pronađene na srednjovjekovnom lokalitetu Oraščići u Batkovcu kod Bijeljine. Iz tehničkih razloga one nisu mogle biti predstavljene na odgovarajući način i uvrštene u ovaj rad. Mamuze imaju inv. br. 5502 i inv. br. 5485 i do sada nisu objavljivane.

Najbliže analogije ovom materijalu pronalaze se kod A. Demmina,⁶³ G. Nagya,⁶⁴ J. Szendreia,⁶⁵ D. Vrsalovića⁶⁶ i Ž. Deme.⁶⁷ Svi autori ove mamuze datiraju u drugu polovinu XIV st., sa izuzetkom mamuze na sl. 725 kod J. Szendreia koja je datirana u XV st., te okvirne datacije D. Vrsalovića u XIV-XV st., kao grupe ranogotičkih mamuza prema R. Zschille – R. Forreru. Na osnovu analogija iz citirane literature, mamuze inv. br. 6029, 384, 386, 7576, (T. VII, 26-29), sa sigurnošću se mogu datirati u drugu polovinu XIV stoljeća. Mamuze inv. br. 208 i inv. br. 7485 (T. VIII, 30-31) su također uvrštene u varijantu 2, tipa II. Prvi primjerak, inv. br. 208, svojim tipološkim karakteristikama je identičan gore navedenim primjercima (T. VII, 26-29), ali se od njih ipak razlikuje nešto većim dimenzijama, i posebno vrlo visokim nivoom izvedbe koji ovu mamuzu izdvaja kao jedan od najelegantnijih primjeraka u cijelokupnom fundusu. Prema tipološkim karakteristikama ova mamaža nepoznatog mjeseta pronalaska se može, kao i prethodne, datirati u drugu polovinu XIV st., ali vanserijska kvaliteta njene izvedbe tu granicu može pomjeriti i na početak XV stoljeća. Jednako zanimljiv je i primjerak inv. br. 7485 (T. VIII, 31), koji na prvi pogled svojim tipološkim karakteristikama odgovara mamuzama determiniranim kao najranijim primjercima mamaža sa točkićem.⁶⁸ Ipak, radi neuobičajeno velikih dimenzija ovog primjerka, vjerovatnije je da ona potiče iz perioda oko polovine XV st., kada su u upotrebi bili masivni gotički oklopi.⁶⁹ Pri tome ne treba ispustiti izvida da su na njoj još uvijek prisutni tipološki elementi XIV st. (okrugle završne pločice, oštrosavljeni krakovi i umjereni izdužen trn koji još nije poprimio dužinu trna mamaža iz polovine i kraja XV st.). Ova mamaža, koja se bez ikakve sumnje upotrebljavala kao dio ratne, a ne dio mirnodopske ili opreme za lov, uvažavajući gore navedeno, se ne može pouzdano datirati, osim kao netipičan primjerak XIV ili prve polovine XV stoljeća.

Mamuze XV st. su u fundusu Zemaljskog muzeja BiH zastupljene velikim brojem, ali i raznovrsnošću oblika tako da je hronološko determiniranje narednih varijanti otežano u mjeri koju uslovjavaju zanimljive kombinacije elemenata koji su nam do sada služili za njihovo tipološko i hronološko razlikovanje.

Tip II, varijanta 3

Kao posebnu varijantu prvo izdvajam mamaže inv. br. 5641, 213, 167, te 446 (T. IX, 32-35), koje karakterizira dugi, blago prema dolje usmjereni trn koji se sužava ka vrhu. Krakovi su još uvijek lagano izvijeni i, što je posebno važno, u tjemenu se spajaju pod

Pronadene su u jednom objektu, vjerovatno nastambi, seoskog otvorenog naselja, prilikom iskopavanja koja su vršena od 1987. do 1990. godine. Prema svojim tipološkim karakteristikama one bi zauzele mjesto među najranijim primjercima tipa II, varijante 2.

⁶³ A. Demmin 1869., sl. 15-17, 364-365.

⁶⁴ G. Nagy 1898., 11-16, 63.

⁶⁵ J. Szendrei 1896., 211, sl. 725, 233.

⁶⁶ D. Vrsalović 1963., T. VIII, sl. 28-30.

⁶⁷ Ž. Demo 1984., sl. 8:2, 8:3, 331.

⁶⁸ Up. T. V i VI.

⁶⁹ D. Nikolić 1956., 71-72.

oštrim uglom. Ovaj detalj je vrlo važan jer je, u ovom slučaju, glavna odrednica pomoću koje se ove mamuze datiraju u prvu polovinu XV stoljeća. Naime, od druge polovine XV st. oklop gubi špicaste i poprima okrugle forme, te se toj promjeni prilagođava i oblik tjemena mamuze.⁷⁰ Također i ostali elementi, poput završnih pločica u obliku broja 8 (T. IX, 34-35), te četverougaonih pločica sa po dvije okrugle rupice (T. IX, 32), su nam poznati od ranije. Kao zajednička značajka posebno se ističe izuzetno elegantan utisak koje ostavljuju ove mamuze. To se prije svega odnosi na dvije mamuze kojima, nažalost, ne znamo porijeklo (inv. br. 167 i 446), a koje se osim izuzetnom izradom, neuobičajeno velikim brojem šiljaka na točkiću, ističu do sada u literaturi nepoznatom izvedbom hvataljki remena u obliku stilizovanog ljljana. Najbližu analogiju ovom, vjerovatno paru mamuza nalazimo kod J. Szendreia koji gotovo identičnu mamuzu (bez ljljana) datira u XV stoljeće.⁷¹ Srodnu mamuzu D. Vrsalović datira također u XV stoljeće,⁷² dok je Ž. Demo malo precizniji i primjerak sa Kamengrada datira u prvu polovinu XV st., i to bliže njegovom početku.⁷³ Prema gore navedenim analogijama mamuze inv. br. 5641, 213, 167, te 446 (T. IX, 32-35) datiram u prvu polovinu XV stoljeća.

Tip II, varijanta 4

Slične tipološke karakteristike sa mamuzama tipa II, varijante 3, ima i primjerak inv. br. 7484 iz Šipova (T. X, 36). Jedinu bitnu razliku čini polukružni način spajanja krakova u tjemenu, što upućuje na mogući kasniji nastanak ove mamuze.⁷⁴ Ako se izuzme mamaža inv. br. 7171 (T. X, 37), koja je uslijed velikog stepena manjkavosti teže odrediva, ali koja u osnovnoj liniji pokazuje sličnost sa ostalim mamuzama iz ove grupe (T. X), preostaju dvije mamuze (T. X, 38-39) koje posjeduju nekoliko tipoloških clemenata vrijednih izdvajanja. Ove primjerke karakterizira dugi, duboko raskovani i prema dolje nageti trn na čijem se kraju nalazi mali točkić, veoma blago izvijeni krakovi koji se u tjemenu spajaju u obliku polukruga, a na čijim se krajevima nalaze, što je posebno zanimljivo, oble završne pločice sa po jednim okruglim otvorom. Ovakve završne pločice su bile karakteristične za najranije mamuze sa točkićem, te vidimo da se nakon približno stogodišnjeg hijatusa ponovo uvode u upotrebu.⁷⁵ S obzirom da je ovakav oblik završne pločice bio glavni tipološki element prema kojem su determinirane spomenute mamuze, bitno je naglasiti da se on kao takav javljao samo u kombinaciji sa određenim načinom izvedbe krakova i njihovog spajanja u tjemenu mamuze.⁷⁶ Kod primjeraka inv. br. 219 i inv. br. 385, za koje u dostupnoj nam literaturi nismo pronašli direktnе analogije, krakovi odaju tendenciju približavanja ravnoj liniji, što bi, uz polukružno izvedeno tjeme, upućivalo na

⁷⁰ D. Nikolić. 1956., 72-73.

⁷¹ J. Szendrei 1896., 219.

⁷² D. Vrsalović 1963., T. X, sl. 35., up. hronološku tabelu na kraju rada.

⁷³ Ž. Demo 1984., sl. 9:1, 330, 332.

⁷⁴ Up. nap. 69.

⁷⁵ Napominjem da iz ovoga izuzimamo mamuzu inv. br. 7485 (T. VIII, 31), za koju nismo mogli ponuditi još precizniju dataciju.

⁷⁶ Up. T. V i VI.

dataciju u drugu polovinu XV st., vjerovatno na sam početak tog razdoblja. U narednoj fazi razvoja mamuze više nemaju izvijene krakove.

Naredne četiri mamuze (T. XI, 40-43), kao glavne zajedničke, imaju slijedeće karakteristike: ravni krakovi koji se u neovačanom tjemenu spajaju u obliku polukruga, veoma dug trn koji se vrlo malo (inv. br. 6416, 217), ili nimalo nagnje prema dolje (inv. br. 202, 444), završne pločice sa po dvije okrugle rupice koje su gotovo potpuno uklopljene u liniju krakova. Iz dostupne literature izdvojeno je svega nekoliko primjeraka mamuza koje sa našim imaju direktnе analogije. Sličnu mamuzu je D. Vrsalović svrstao u grupu gotičkih koje su okvirno datirane u XV stoljeće.⁷⁷ Ipak, mnogo zanimljivije primjerke pronalazimo kod J. Szendreia, koji je srodne mamuze okarakterizirao kao mamuze za turnire (Turniersporn) i datirao ih u XV⁷⁸ te u XVI stoljeće.⁷⁹ Tipološki element koji naše primjerke datira u vremenski period oko polovine XV st. je taj što se na njima, na krajevima trna, nalaze jako istaknuta kupolasta ispučenja, što je već prije navedeno kao tipološka karakteristika mamuza iz ranijih perioda.⁸⁰ Gotovo identičnih tipoloških karakteristika su i mamuze inv. br. 204, 7597, 210 i 436 (T. XII, 44-47). Kod ovih primjeraka je zanimljivo da imaju, u prosjeku, kraći trn od mamuza inv. br. 6416, 217, 202 i 444 (T. XI, 40-43). Osim toga, kao zanimljiv i do sada nepoznat detalj, izdvaja se i gotovo vertikalno ojačanje za petu na primjerku inv. br. 436, iz Crkvine kod Usore (T. XII, 47). Slično ležište za petu je izrađivano još u antičko doba⁸¹ ali se, koliko mi je poznato, ne javlja u srednjovjekovnom inventaru. Zanimljiv je i primjerak inv. br. 204 (T. XII, 44) koji jasno ukazuje na problem preciznog datiranja na osnovu samo nekih tipoloških elemenata. Na ovoj mamuzi je izduženi trn nagnut prema dolje, a na njegovim krajevima se nalaze kupolasta ispučenja što u kombinaciji sa opisanom izvedbom krakova i tjemena daje vrlo zanimljivu kombinaciju koja znatno otežava mogućnost datiranja. U nedostatku sigurnijih podataka kao i direktnih analogija za datiranje ovih mamuza glavni oslonac ipak treba tražiti u pravoj liniji krakova i trna, te njihovom spajanju u tjemenu polukružnog presjeka. Datiranje u polovinu XV st. smatram prihvatljivim, uz napomenu da nešto manje dimenzije ovih mamuza odudaraju od okvirno utvrđenih karakteristika srodnog arheološkog materijala iz ovog perioda. Iako je ukazano na niz razlika koje se uglavnom ogledaju u vrlo sitnim detaljima, prethodno analizirane mamuze (T. X-XII, 36-47) izdvojene su kao posebna varijanta.

Tip II, varijanta 5

Nešto pogodniji primjerak za tipološko i hronološko određivanje je mamuza inv. br. 203, pronađena u Dobrunu (T. XIII, 48). Ona je kao poklon dospjela u Zemaljski muzej BiH 1890. godine. Kao glavna tipološka karakteristika ove mamuze izdvaja se duboka navlaka za petu koja je čini lahko prepoznatljivom i koja je povezuje sa mamuzama koje G. Nagy determinira

⁷⁷ D. Vrsalović 1963., T. X, sl. 36.

⁷⁸ J. Szendrei 1896., 158.

⁷⁹ J. Szendrei 1896., 136, 248.

⁸⁰ Ž. Demo 1984., 328.

⁸¹ Up. U. Giesler 1978., varijante C, 9; T. I, sl. 12-13; T. II, sl. 31a, b, itd.

kao svoj hunjadijevski i jagelovički tip, te ih datira u sam kraj XV stoljeća.⁸² Prema D. Nikolić, ovakve mamuze se javljaju u drugoj polovini XV i početkom XVI stoljeća gdje i sama smješta jedan primjerak iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu.⁸³ Dvije slične mamuze je publikovao i D. Vrsalović koji ih opet prema R. Zschille – R. Forreru određuje kao kasnogotičke i datira u XV-XVI stoljeće.⁸⁴ Mamuzu iz Dobruna treba datirati u drugu polovinu XV st., jer se ona ipak od gore navedenih razlikuje po jednoj bitnoj karakteristici. Naime, trn ove mamuze je usmjeren prema dolje, dok je kod mamusa sa kojim smo upo-ređivali naš primjerak trn uvijek, u većoj ili manjoj mjeri, usmjeren prema gore. Ovaj de-talj naš primjerak približava ranijim fazama razvoja mamusa.

Mamuze inv. br. 435 i 360 (T. XIII, sl. 49-50), razlikuju se od prethodne (inv. br. 203) po tome što nemaju duboku navlaku za petu. Međutim kod njih se primjećuje novi tipološki element koji olakšava njihovo tipološko i hronološko determiniranje. U pitanju je novi oblik završnih pločica koje sada imaju tri okrugle rupice. Primjerak iz Crkvine kod Usore (inv. br. 435) vjerovatno je proizведен nešto ranije jer primjećujemo blago prema dolje nagnut trn na čijim krajevima se nalaze kupolasta ispuštenja. Ovaj, kao i primjerak inv. br. 360, je znatno oštećen, ali se novi oblik završnih pločica može identificirati. Nove tipološke karakteristike ipak se najbolje ogledaju u primjercima inv. br. 212, 209 i 214 (T. XIV, 51-53). Ove mamuze se odlikuju ravnim krakovima koji se u obliku polukruga spajaju u neojačanom tjemenu, vrlo dugim, prema gore usmjerenim trnom koji na kraju ima mali točkić, te posebno, završnim pločicama sa po tri okrugle rupice. Kao i primjerak iz Dobruna (inv. br. 203), ovakve mamuze odgovaraju Nagyevom hunjadijevskom i jagelovičkom tipu. Isti autor navodi da se završne pločice sa tri, a nekada i četiri okrugla otvora na ravnim krakovima javljaju na samom kraju XV stoljeća.⁸⁵ Također napominjem da se trn usmjeren prema gore ponovno javlja tek od druge polovine XV st.⁸⁶ što nas sve upućuje da ove primjerke odredimo kao najmlađe iz ovdje analiziranog inventara Zemaljskog muzeja BiH i kao takve ih datiram u sam kraj XV stoljeća.

ZAKLJUČAK

Materijal koji mi je bio na raspolaganju omogućuje da se na kraju ovog rada ponudi nekoliko uopštenih zaključnih razmatranja. Analizirane mamuze, njih 53, se smještaju u široki vremenski dijapazon od XI do kraja XV stoljeća. Nakon upoređivanja sa srodnim arheološkim materijalom iz šireg geografskog okruženja ustanovljena su dva osnovna tipa sa varijantama koje su i okvirno datirane:

- tip I, varijanta 1 (T. I, 1); XI stoljeće;
- tip I, varijanta 2 (T. II-III, 2-10); polovina XII – sredina XIII stoljeća;

⁸² G. Nagy 1898., sl. 20-21, 63.

⁸³ D. Nikolić 1956., sl. 6. 73.

⁸⁴ D. Vrsalović 1963.. T. XI, sl. 38-39.

⁸⁵ G. Nagy 1898., sl. 22-24, 63-64.

⁸⁶ Ž. Demo 1984., 330.

- tip I, varijanta 3 (T. IV, 11-15); polovina XIII – početak XIV stoljeća;
- tip II, varijanta 1 (T. V-VI, 16-25); kraj XIII – polovina XIV stoljeća;
- tip II, varijanta 2 (T. VII-VIII, 26-31); druga polovina XIV – početak XV stoljeća;
- tip II, varijanta 3 (T. IX, 32-35); prva polovina XV stoljeća;
- tip II, varijanta 4 (T. X-XII, 36-47); oko polovine XV stoljeća;
- tip II, varijanta 5 (T. XIII-XIV, 48-53); druga polovina XV stoljeća.

Podrazumijeva se da je ovakvo datiranje uslovljeno prije svega stilsko-tipološkim karakteristikama ovog materijala, kao što je to već i ranije spomenuto. Opravdanost ponudnog datiranja se temelji na analogijama proisteklim iz relevantne literature.

Prostim upoređivanjem kasnosrednjovjekovnih mamuza pronađenih na geografskom prostoru današnje Bosne i Hercegovine sa odgovarajućim mamuzama iz susjednih zemalja mogu se izdvojiti i neke, uslovno rečeno, specifičnosti. U našem fundusu ni sa jednim primjerom nisu zastupljene mamuze koje imaju završne pločice izvedene u obliku "ušica sa okomitim otvorom" koje su npr. u hrvatskom inventaru više nego brojno zastupljene.⁸⁷ Relativno je velik broj mamuza koje su u literaturi okarakterizirane kao "turnirske",⁸⁸ uz jedinstven primjerak mamusa (vjerovatno par), koje imaju ovalnu hvataljku izvedenu u formi ljljana.⁸⁹ Broj šiljaka točkića, kao što se to može jasno vidjeti iz tabele sa metrološkim podacima, ne nudi mogućnost da se na osnovu njegovog broja donose bilo kakvi ozbiljniji zaključci.

Analizirani materijal iz srednjovjekovne zbirke Zemaljskog muzeja BiH, upoređen sa srodnim arheološkim nalazima iz drugih zemalja, upućuje na zaključak da su svojim stilsko-tipološkim karakteristikama bosanske mamuze ponajbliže ugarskom inventaru. Ova tvrdnja bi se posebno odnosila na mamuze našeg tipa II. Značajan broj analogija javlja se i u poljskom, te na kraju i hrvatskom inventaru. Veliki broj varijanti koje uključuju vrlo bogatu i raznovrsnu lepezu kombinacija tipoloških elemenata, prije svega je, ipak, jasan pokazatelj da se ovaj zanatski proizvod, vjerovatno prema uvezenim uzorcima, u dugom vremenskom periodu, izrađivao, razvijao i usavršavao u radionicama unutar bosanske teritorije.

Po pitanju teritorijalnog rasprostiranja tipova, s obzirom na ponuđenu dataciju, može se zaključiti da mamuze koje su bile predmet analize u ovom radu uglavnom potiču sa prostora koji se u datom vremenskom periodu nalazio unutar teritorije srednjovjekovne bosanske države. Primjeri pronađeni izvan tog okvira, poput onih iz Livna, Trebinja, Mogorjela i Panika (svi svrstani u tip I), ne mogu se vezati isključivo za pripadnike jedne etničke skupine (hrvatske), kao što je to nerijetko bio slučaj.

Kao bogato nalazište na ovom mjestu se izdvaja do sada gotovo potpuno nepoznati lokalitet – Resanovci kod Bosanskog Grahova. Na tom lokalitetu je pronađeno sedam primjeraka mamusa datiranih u vremenski raspon od kraja XIII ili početka XIV st. pa sve do samog kraja XV stoljeća. Koliko mi je poznato, Resanovci se u arheološkoj literaturi javljaju samo jednom i to na popisu nalazišta iz doba rimske vladavine.⁹⁰ Resanovci se

⁸⁷ D. Vrsalović 1963., T. IV-V, sl. 15-20.

⁸⁸ Up. T. XI, 41-43; nap. 78 i 79.

⁸⁹ Up. T. IX, 34-35.

⁹⁰ B. Marijan 1988., Tom 2, 165.

nalaze između Bosanskog Grahova (Grahovo) i Drvara, te pripadaju općini Grahovo.⁹¹ U pregledanoj literaturi sam pronašao samo jedan podatak direktno vezan za Grahovo.⁹² Kojoj župi je pripadalo ovo mjesto u srednjem vijeku ne može se sa sigurnošću tvrditi, ali se može reći da se nalazilo u oblasti Završje o kojoj historijski izvori također nisu previše izdašni. Završje ulazi u sastav bosanske srednjovjekovne države najvjerovalnije 1322. god., nakon pada Mladena II Šubića.⁹³ Sticajem relativno poznatih historijskih okolnosti ban Tvrtko je prisiljen da 1357. g. ustupi Ludoviku Završje,⁹⁴ koje je do tada pouzdano držao pod svojom vlasti.⁹⁵ Kakve je posljedice na terenu imao ovaj sporazum teško je utvrditi, ali se, s obzirom na poznate razmirice u narednim godinama koje su kulminirale u Ijeto 1363. god. neuspjelim madarskim vojnim avanturama pod Sokolom i Srebrenikom, može pretpostaviti. Ovaj teritorij je u sastavu srednjovjekovne bosanske države ostao sve do njene propasti tj., do njegovog osvajanja od strane Osmanlija.⁹⁶ S obzirom na brojnost, te tipološku i hronološku raznovrsnost mamuza pronađenih pod nepoznatim okolnostima u Resanovcima, koji su se nalazili u neposrednoj blizini trgovačkog puta koji je vodio od Splita preko Livna i Veselih Straža u rudarski bazen srednje Bosne, ovom bi lokalitetu u budućnosti svakako trebali posvetiti više pažnje najprije arheolozi, a potom i historičari. Ovakav arheološki materijal se sasvim sigurno nije mogao slučajno zateći na jednom, do sada, potpuno nepoznatom srednjovjekovnom lokalitetu.

Nažalost, za sada se ne može ponuditi ni jedan ozbiljniji zaključak po ovom pitanju, ali se može napomenuti da je cijelo Završje bilo pod patronatom hercega Hrvoja Vukčića,⁹⁷ koji je, zanimljive li podudarnosti, jedini lik našeg srednjovjekovlja čije je posjedovanje mamuza evidentirano slikovnom predstavom.⁹⁸

U pisanim izvorima, koliko mi je poznato, sačuvan je samo jedan podatak koji je interesantan za ovu temu. Pribislav Vukotić, komornik⁹⁹ hercega Stjepana Vukčića – Kosače, u svom testamentu¹⁰⁰ sastavljenom u Padovi 1475. god., između ostalog, ostavlja svoj mač, pojaz i mamuze onom od nepunoljetnih sinova koji bi postao vitez ili doktor.¹⁰¹ Ovo je jedini pisani historijski izvor sa ovih prostora koji uopće spominje mamuze¹⁰², te koji,

⁹¹ Izvjesni Dragić Medošević iz Grahova uči slikarski zanat kod splitskog slikara Dujma (1453.-1457.), M. Šunjić 1996., 306.

⁹² M. Vego 1982., 50; M. Šunjić 1996., 20; sa ostalom literaturom.

⁹³ S. Ćirković 1964., 124; M. Šunjić 1996., 54.

⁹⁴ N. Klaić 1994., 213-238.

⁹⁵ M. Vego 1982., 50.

⁹⁶ S. Ćirković 1964., 215; M. Vego 1982., 50.

⁹⁷ Iz dobro poznatog portreta Hrvoja Vukčića, iz njegovog misala, nažalost, ne može se precizno razaznati tip mamuze, jer su osim velikih šiljaka točkića ostali detalji neprepoznatljivi.

⁹⁸ Komornici na dvorovima bosanskih velikaša XV st. upravljaju finansijama svojih gospodara, te za njih obavljaju različite diplomatske misije. S. Ćirković 1968., 263; P. Živković 1986., 106.

⁹⁹ Testament je u cijelosti publikovao L. Thallóczy, 1914., up. S. Ćirković 1968., nap. I, 259.

¹⁰⁰ Item se aliqua de miei fioli fosse Doctor o Chavalier ceh habia la mia Spada e mie spironi, e una centura. L. Thallóczy 1914., 439, prema S. Ćirković 1968., nap. 19, 261.

¹⁰¹ Podatak o bosanskim mamuzama koji je objavio M. Šunjić (M. Šunjić 1963., 347), demantirao je sam autor i to nakon punih trideset godina. Naime, radilo se o pogrešnom prevodenju riječi "cocleria" – kašike, što je prevedeno kao "calcaria" – mamuze, tako da smo od tri srebrene ka-

sa druge strane, ukazuje na to da se pravo nošenja mamuza sticalo zaslugama, a ne nasljeđivanjem. Naravno, pošto je u pitanju XV stoljeće, dakle period masovne upotrebe mamuza koje u to doba čine uobičajeni dio konjaničke opreme, radi se o iznimnom slučaju koji prije svega govori o ceremonijalnoj i simboličnoj ulozi mamuza, što se opet može povezivati samo sa veoma uskim krugom ljudi iz samog vrha ondašnje bosanske hijerarhijske ljestvice. Naime, Pribislav Vukotić, porijeklom iz poznate fočanske trgovачke potroditice Vukotića – Crijevočića,¹⁰² negdje oko 1455. dobiva titulu "počtenog viteza"¹⁰³ i tako ulazi u vrlo kratki popis bosanskih velikaša koji nose ovo rijetko priznanje.¹⁰⁴ Sa aspekta ovog rada, nepostojanje konkretnijih podataka onemogućava iznošenje bilo kakvih hipoteza o pripadnicima viteških redova sa ovih prostora, ali se više kao zanimljivost može napomenuti da je "počteni vitez" Pribislav Vukotić, prema vlastitom testamentu, posjedovao znamenje tri viteška reda,¹⁰⁵ uključujući dakle i znamenje čuvenog reda čiji je član bio i ranije, u kontekstu posjedovanja mamuza, pominjani herceg Hrvoje Vukčić.

Oskudnost historijskih izvora onemogućava pokušaj da se utvrde eventualni centri proizvodnje i razvoja ovog zanatskog proizvoda, ali s obzirom na dosadašnja saznanja o bosanskom rудarstvu i metalurgiji, kao i bosanskim srednjovjekovnim zanatskim izradama,¹⁰⁶ nema potrebe sumnjati u to da je cijelokupni proces proizvodnje mamuza bio poznat bosanskim zanatlijama, isto kao što ne treba sumnjati u to da je bosanskoj vlasteli zasigurno bilo dobro poznato simbolično značenje nošenja i skidanja mamuza. Brojnost, hronološko-tipološka raznovrsnost materijala, kao i generalno visok nivo izvedbe ove vrste konjaničke opreme, elementi su koji nam govore da su i u ovom segmentu života viši krugovi bosanskog srednjovjekovnog društva svojom pojavom ravnopravno doprinosili prigušenom sjaju evropskog srednjovjekovlja.

OPIS MATERIJALA

1. Željezna mamuza inv. br 431 (T. I, 1), sa šiljakom i ravnim krakovima. Iz tjemena mamuze se u pravoj liniji pruža trn koji se nastavlja prema gore blago povijenim šiljkom oblika jako izdužene kuglice. Šiljak je od trna odijeljen plastično apliciranim prstenom. Na vrhu šiljka se nalazi vrlo kratak i dobro očuvan oštri špic. Krakovi mamuze se iz tje-

šike bosanske izrade (*tria coclearia more bosinensis*), dobili tri mamuze bosanske izrade koje se razlikuju od mamuza (zapravo kašika), italijanske izrade (M. Šunjić 1993., nap. 69, 28.). Ovo napominjemo jer se iz navedene omaške izveo do sada nepotvrđen zaključak o specifičnim bosanskim mamuzama (P. Andelić 1962., 175; D. Kovačević – Kojić 1978., 311).

¹⁰² Detaljno o tome P. Živković 1986., 95-107.

¹⁰³ S. Ćirković 1968., 269.

¹⁰⁴ S. Ćirković 1968., 271-272.

¹⁰⁵ Pribislav Vukotić posjeduje znamenje Zmajevog reda, potom viteškog reda kojeg je osnovao kralj Ferdinand (otac Alfonsa Aragonskog), te na kraju viteško znamenje dobiveno od ciparskog kralja. Up. S. Ćirković 1968., 273.

¹⁰⁶ Radovi 1999., sa ostalom literaturom.

mena pružaju u pravoj liniji da bi bili okončani četverougaonim završnim pločicama sa po dvije paralelne ušice.

Šuica – Livno; Lit. M. Žekan 1994, 68.

2. Par željeznih mamuza inv. br. 1194 (T. II, 2-3), sa šiljkom i blago izvijenim krovima. Izrazito kratak trn sa šiljkom u obliku dvostrukе četverostrane piramide je lagano povijen prema dolje. Krakovi mamuze se u vrlo blagoj liniji iz tjemena izvijaju prema dolje da bi potom bili lagano povijeni naviše, te okončani četverougaonim završnim pločicama sa po dvije paralelne ušice. Mamuze su veoma nagrižene oksidacijom ali se još uvijek, u trgovima, mogu naslutiti ostaci pozlate.

Crkvina, grob br. 21, Gornja Bijela kod Konjica; Lit. P. Andelić 1975., 231-232; M. Vego, Izvještaj sa iskopavanja u Gornjoj Bijeloj (rukopis u Zemaljskom muzeju BiH).

3. Željezna mamuza inv. br. 504 (T. II, 4), sa šiljkom i lučno izvijenim krovima. Trn mamuze sa šiljkom u obliku dvostrukе četverostrane piramide iz tjemena lagano se povija prema dolje. U potpunosti je očuvan samo jedan krak čija se linija iz tjemena lagano spušta prema dolje, da bi pri kraju bila zakrenuta naviše. Završna četverougaona pločica sa dvije paralelne ušice ima skresane vanjske uglove. Oštećeni krak je prekinut na polovini svoje dužine. Na vanjskim stranama mamuze se nalaze ostaci tankog sloja pozlate.

Grob župana Grda, Trebinje; Lit. P. Andelić 1962., 173-175.

4. Željezna mamuza inv. br. 377 (T. II, 5), sa šiljkom i lučno izvijenim krovima. Trn mamuze se iz tjemena lagano spušta prema dolje i nastavlja šiljkom sastavljenim od dvije četverostrane piramide. Krakovi se iz tjemena spuštaju prema dolje da bi na sredini bili blago povijeni nagore i okončani četverougaonim završnim pločicama sa skresanim uglovima i po dvjema paralelnim ušicama. Cijelom dužinom krakova, trna i šiljka, po vanjskoj strani, mamuza je ukrašena paralelno utisnutim rebrima.

Livno.

5. Željezna mamuza inv. br. 372a (T. III, 6), sa šiljkom i lučno izvijenim krovima. Iz tjemena je blago prema dolje nagnut kratak i tanak trn. Šiljak ima oblik blago izdužene kuglice i završava se, pri kraju prekinutim, prema dolje povijenim špicom. Jedan krak mamuze je prekinut pri samom tjemenu, dok je drugi sačuvan do polovine svoje dužine i pokazuje blago spuštanje prema dolje.

Cesta Glasinac – Vlasenica.

6. Željezna mamuza inv. br. 372b (T. III, 7). Od mamuze je sačuvano samo tjeme sa trnom, dijelom šiljka, te dijelom jednog kraka. Sačuvani fragment odaje veliku sličnost sa prethodnom mamuzom inv. br. 372a. Tjeme nije ojačano, šiljak je imao formu izdužene kuglice, a ostaci kraka imaju istu debljinu i ugao zakrivljenja kao i prethodno opisana mamuza. S obzirom na zajedničko mjesto pronalaska, može se prepostaviti da se radi o paru.

Cesta Glasinac – Vlasenica.

7. Željezna mamuza inv. br. 372c (T. III, 8), sa šiljkom i lučno izvijenim krakovima. Iz ojačanog tjemena lagano prema dolje se spušta vrlo tanki trn koji se nastavlja šiljkom u obliku kuglice. Na vrhu kuglice se nazire ostatak špica. Lučno izvijeni krakovi su prekinuti prije krajeva tako da mehanizam za zakopčavanje nije očuvan. Iako je cijela mamuza znatno nagrižena oksidacijom, na nekim dijelovima, posebno kuglici, se nazire ukras koji se sastojao od utisnutih valovitih linija.

Cesta Glasinac – Vlasenica.

8. Željezna mamuza inv. br. 372d (T. III, 9). Mamuza je veoma oštećena tako da su sačuvani samo dio tjemena i dijelovi krakova. Na osnovu fragmenta koji odaje iste tipološke i metrološke karakteristike sa prethodnom mamuzom, inv. br. 372c, može se pretpostaviti da se radi o paru.

Cesta Glasinac – Vlasenica.

9. Željezna mamuza inv. br. 380 (T. III, 10), sa šiljkom i lučno izvijenim krakovima. Mamuza je znatno oštećena i nagrižena oksidacijom. Trn je relativno dug i tanak, te lagano nagnut prema dolje, a nastavlja se šiljkom u obliku pravilne četverostrane piramide. Jedan krak je prekinut blizu tjemena, dok je drugi nešto duži i pravcem svoga pružanja pokazuje blago savijanje prema gore. Iako nepotpuni, krakovi ukazuju na neuobičajeno velik razmak između njih. Mehanizam za zakopčavanje nije sačuvan.

Nalazište nepoznato.

10. Željezna mamuza inv. br. 388 (T. IV, 11), sa šiljkom i lučno izvijenim krakovima. Trn mamuze se vrlo blago iz ojačanog i zašiljenog tjemena naginje prema dolje i nastavlja šiljkom oblika spljoštene kuglice iz koje izbija oštar špic. Na gornjoj strani trna, na sredini dužine između tjemena i šiljka mamuze, nalazi se ukras od dva plastično izvedena rebara. Krakovi se iz tjemena spuštaju prema dolje da bi na sredini u pravilnom luku bili povijeni naviše i okončani četverougaonim završnim pločicama sa skresanim uglovima i po dvjema paralelnim ušicama. Gornja ivica jedne pločice je prekinuta, a i na drugoj se vide manja oštećenja.

Nalazište nepoznato.

11. Željezna mamuza inv. br. 5652 (T. IV, 12), sa šiljkom i lučno izvijenim krakovima. Trn mamuze, usmjeren prema dolje, se nastavlja masivnim šiljkom u obliku lagano spljoštene kuglice iz koje se također prema dolje pruža oštar špic. Krakovi mamuze, u tjemenu spojeni pod blagim uglom, lagano se izvijaju prema dolje da bi u zadnjem dijelu, bliže završnim pločicama, bili naglo povijeni naviše. Kao posljedica oštećenja krajevi krakova su povijeni i prema unutra. Završne pločice su četverougaone sa skresanim vanjskim uglovima, te po dvije paralelne ušice. Mamuza je znatno nagrižena oksidacijom, ali se na vanjskoj strani krakova mogu vidjeti ostaci ornamenta koji se sastojao od paralelno utisnutih rebara.

Nalazište nepoznato.

12. Željezna mamuza inv. br. 6759 (T. IV, 13), sa šiljkom i lučno izvijenim krakovima. Iz blago ojačanog tjemena se pod oštrim uglom, prema dolje, spušta trn koji se nastavlja kako izduženom dvostrukom četverostranom piramidom. Baza piramide je bila ukrašena utisnutim rupicama. Krakovi se iz tjemena povijaju prema dolje da bi u drugoj trećini svoje dužine, pod oštim uglom, bili naglo skrenuti naviše. Obje četverougaone završne pločice sa po dvije paralelne ušice su prekinute. Istovjetno bazi piramide krakovi su ukrašeni tehnikom tauširanja.

Mogorjelo kod Čapljine.

13. Par željeznih mamuza inv. br. 6928 (T. IV, 14-15), sa šiljkom i oštrom izvijenim krakovima. Iz blago ojačanog tjemena prema dolje se pruža relativno dug i debeo trn koji se završava nepravilno izvedenom dvostrukom četverostranom piramidom. Špic šiljka kao i obično nije sačuvan. Krakovi mamuze se iz tjemena povijaju prema dolje, da bi na polovini dužine bili zakrenuti prema gore i okončani završnim pločicama u obliku broja osam. Završne pločice su sa krakovima spojene u svom donjem dijelu. Sa vanjske strane krakova se naziru ostaci ukrasa koji se sastojao od tauširanih srebrenih tačaka, a na jednoj mamuzi su vrlo slabo vidljivi i ostaci pozlate.

Crkvina, grob br. 4, Panik kod Bileće; Lit. M. Popović 1973., 362-363 (T. XII, 1).

14. Željezna mamuza inv. br. 1253 (T. V, 16), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Trn duboko i ovalno raskovan. Točkić je imao devet šiljaka od kojih se očuvalo osam. Raskucani šiljci se iz osnove točkića šire ka vrhovima sa dva žlijeba. Iz blago ojačanog tjemena spuštaju se krakovi koji naglim skretanjem nagore završavaju raskucanim oblim završnim pločicama s okruglim otvorom. Završna pločica je gotovo paralelna sa linijom trna i sa krakovima se spaja u svom gornjem dijelu. Sačuvane su ovalne hvataljke za vezivanje mamuze.

Nalazište nepoznato.

15. Željezna mamuza inv. br. 387 (T. V, 17), sa trnom i blago izvijenim krakovima. Iz ojačanog tjemena izlazi široko i ovalno raskovani trn. Trn se sužava prema vrhu i završava kupolastim ispuštenjima. Točkić nije sačuvan. Jedan krak je prekinut gotovo pri samom tjemenu dok je drugi sačuvan. Blago izvijeni, trakasti krak završava okruglom završnom pločicom sa jednim okruglim otvorom. Završna pločica je za krak spojena svojim središnjim dijelom.

Gradina, Petrović (Rakitno) kod Posušja.

16. Par željeznih mamuza inv. br. 6929 (T. V, 18-19), sa trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Iz ojačanog tjemena prema dolje se pruža relativno kratak, ovalno raskovani trn. Točkić jedne mamuze ima osam, a druge jedanaest šiljaka. Krakovi se iz tjemena vrlo blago spuštaju prema dolje da bi pri krajevima bili blago povijeni nagore i okončani okruglim završnim pločicama sa po jednim okruglim otvorom. Završne pločice su sa krakovima spojene u svom donjem dijelu. Sačuvane hvataljke remena su četverougaone, izuzev jedne koja ima oblik izduženog trougla sa povijenim krajnjim vrhom.

Crkvina, grob, Šipovo kod Jajca; Lit. I. Bojanovski 1962., 167-171.

17. Željezna mamuza inv. br. 5653 (T. V, 20), sa trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Iz lagano ojačanog tjemena prema dolje se spušta kratki, ovalno raskovani trn na čijim se krajevima nalaze istaknuta kupolasta ispuščenja. Točkić je imao osam šiljaka od kojih je u većoj ili manjoj mjeri sačuvano šest. Krakovi se iz tjemena lagano spuštaju prema dolje, da bi nakon polovine svoje dužine bili zakrenuti nagore. Mehanizam za zakopčavanje je oštećen, ali se mogu raspoznati okrugle završne pločice sa po jednim okruglim otvorom. Završne pločice su sa krakovima bile spojene u svom središnjem dijelu.

Nalazište nepoznato.

18. Željezna mamuza inv. br. 215 (T. VI, 21), sa trnom, točkićem i oštro povijenim krakovima. Iz ojačanog i lagano izvijenog tjemena blago se spušta ovalno raskovani trn. Točkić je imao šest šiljaka od kojih su sačuvana četiri. Krakovi se iz tjemena blago spuštaju prema dolje da bi na sredini, pod oštrim uglom, bili povijeni nagore. Jedan krak je potpuno deformisan i na njemu se nije sačuvala završna pločica. Raskucana završna pločica na drugom kraku je okrugla, sa jednim uskim, okruglim otvorom. Od mehanizma za zakopčavanje sačuvana je trouglasta pljosnata hvataljka s povijenim vrhom, te dio metalne karike.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

19. Željezna mamuza inv. br. 216 (T. VI, 22), sa trnom, točkićem i oštro povijenim krakovima. Iz ojačanog i lagano izvijenog tjemena blago se spušta ovalno raskovani trn. Točkić je imao šest šiljaka od kojih su sačuvana tri. Krakovi se iz tjemena blago spuštaju prema dolje, da bi na sredini, pod oštrim uglom, bili povijeni nagore. Raskucana završna pločica je okrugla, sa jednim uskim, okruglim otvorom. Od mehanizma za zakopčavanje sačuvana je, na jednom kraku, trouglasta pljosnata hvataljka s povijenim i malo oštećenim vrhom.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

20. Željezna mamuza inv. br. 5642 (T. VI, 23), sa dugim trnom i oštro izvijenim krakovima. Iz ojačanog i ka vrhu izvijenog tjemena pruža se nadolje dugi, ovalno raskovani trn. Na krajevima trna se nalaze kupolasta ispuščenja. Točkić nije sačuvan. Krakovi se iz tjemena izvijaju prema dolje da bi na sredini, pod oštrim uglom, bili povijeni nagore. Jedan krak je očuvan samo do polovine svoga luka. Završne pločice nisu sačuvane.

Sarajevo.

21. Željezna mamuza inv. br. 5643 (T. VI, 24), sa trnom, točkićem i oštro izvijenim krakovima. Tjeme mamuze je blago ojačano i izvijeno ka vrhu. Trn se lagano spušta nadolje, ovalno je raskovan i na jednom svom kraju ima sačuvano kupolasto ispuščenje. Točkić ima šest relativno dobro očuvanih šiljaka. Sačuvan je jedan krak, dok je drugi prekinut odmah ispod tjemena. Krak se iz tjemena blago izvija prema dolje, da bi na sredini, pod oštrim uglom, bio povijen prema gore. Obla završna pločica sa okruglim otvorom je znatno oštećena. Na njoj se nalazi također oštećeni dio ovalne hvataljke remena.

Sarajevo.

22. Željezna mamuza inv. br. 205 (T. VI, 25), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Mamuza je u vrlo dobrom stanju. Iz blago ojačanog i zašiljenog tjemena pruža se dugi, u obliku slova V raskovani trn koji završava kupolastim ispupčenjima. Gornji dio trna je ukrašen urezanim rebrima koja se pružaju sve do raskovanog dijela. Točkić ima šest šiljaka. Krakovi se iz tjemena spuštaju prema dolje da bi na sredini bili lučno povijeni nagore. Završne pločice su oble sa po jednim okruglim otvorom, a sa krakovima su spojene u svom gornjem dijelu.

Buško Blato, Grabovica kod Duvna.

23. Željezna mamuza inv. br. 6029 (T. VII, 26), sa relativno kratkim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Iz ojačanog i ka vrhu izvijenog tjemena izlazi duboko raskovani trn koji se lagano spušta nadolje. Točkić ima šest relativno dobro očuvanih šiljaka. Krakovi se blago spuštaju i zatim povijaju prema gore da bi završili četverougaonim završnim pločicama s dvije okrugle rupice. Završne pločice su sa krakovima spojene svojim donjim dijelom. Na jednom kraku sačuvana je ovalna hvataljka remena za vezivanje mamuze.

“Dvori” kv. Ia, predvorje Donje palače, Kraljeva Sutjeska; Lit. P. Andelić 1973., 197.

24. Željezna mamuza inv. br. 384 (T. VII, 27), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Tjeme je ojačano i okomito izvijeno prema gore. Dugi, u obliku slova V raskovani trn se spušta iz tjemena lagano prema dolje. Točkić ima osam dobro sačuvanih šiljaka. Krakovi su povijeni prema dolje da bi na sredini, vrlo blago, bili zaokrenuti naviše. Završne pločice u obliku četverougla sa skresanim perifernim stranicama i sa po dva okrugla otvora su povijene prema dolje, te oštećene na krajevima. Završne pločice su sa krakovima spojene u svom gornjem dijelu.

Buško Blato, Grabovica kod Duvna.

25. Željezna mamuza inv. br. 386 (T. VII, 28), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Iz ojačanog i blago naviše izvijenog tjemena pruža se prema dolje dugi, ovalno raskovani trn. Vjerovatno radi oštećenja, od raskovanog dijela trn se blago povija naviše. Točkić ima šest šiljaka. Krakovi se iz tjemena spuštaju nadolje da bi pri krajevima bili povijeni prema gore i okončani završnim pločicama u obliku četverougla sa skresanim vanjskim perifernim stranicama. Na završnim pločicama se nalaze po dva okrugla otvora nejednakih dimenzija, a kao dio sistema za zakopčavanje treba napomenuti i mali, okrugli otvor na jednom kraku.

Brekovica kod Bihaća.

26. Željezna mamuza inv. br. 7576 (T. VII, 29), sa vrlo dugim trnom, ojačanim tjemenom i povijenim krakovima. Mamuza je potpuno deformirana. Iz ojačanog tjemena se prema dolje spušta vrlo dugi i u obliku slova V duboko raskovani trn. Na jednom, djelomično očuvanom kraju trna se nalazi ostatak kupolastog ispupčenja. Točkić nije sačuvan. Krakovi su trakasti i iz tjemena se lagano povijaju prema dolje, da bi nakon polovine dužine, pod oštrim uglom, bili zaokrenuti naviše. Na jednom kraku se nalazi okrugla rupica

kao dio mehanizma za zakopčavanje. Završne pločice su bile u obliku broja osam, a sa krakovima su spojene u svom donjem dijelu.

Sokol na Plivi; Lit. I. Bojanovski 1972., 56 (sl. 20).

27. Željezna mamuza inv. br. 208 (T. VIII, 30), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Mamuza je neuobičajeno dobro očuvana. Iz ojačanog i ka vrhu izvijenog tjemena pruža se prema dolje ovalno raskovani trn sa oštrom istaknutim kupočastim ispučenjima. Trn je pri dnu, kao i na dijelu uz ispučenja, ukrašen spletom utisnutih linija koje tvore mrežasti ornament. Točkić ima šest šiljaka. Krakovi se iz tjemena spuštaju nadolje da bi potom bili naglo povijeni prema gore i okončani četverougaonim završnim pločicama sa po dva okrugla otvora. Završne pločice koje se sa krakovima spajaju u svom središnjem dijelu blago su povijene prema dolje. Od sistema za zakopčavanje sačuvane su dvije ovalne hvataljke na jednom, te jedna ovalna hvataljka na drugom kraku mamuze.

Nalazište nepoznato.

28. Željezna mamuza inv. br. 7485 (T. VIII, 31), sa trnom, točkićem i oštrom povijenim krakovima. Mamuza je iznimno velikih dimenzija. Iz ojačanog i izduženog tjemena pruža se ovalno raskovani trn. Točkić se sastoji od šest dobro očuvanih šiljaka. Krakovi se iz tjemena spuštaju prema dolje da bi na sredini, pod oštrim uglom, skrenuli nagore i završili okruglim završnim pločicama sa jednim okruglim otvorom. Završne pločice su sa krakovima povezana svojim središnjim dijelom. Od mehanizma za zakopčavanje sačuvane su dvije hvataljke trouglaste forme sa povijenim vrhom na jednom, te identična hvataljka i šnala na drugom kraku mamuze.

Bijeljačko groblje, nekropola stećaka, Ljeskovica kod Drvara.

29. Željezna mamuza inv. br. 5641 (T. IX, 32), sa dugim trnom i vrlo blago izvijenim krakovima. Trn je raskovan u obliku slova V, lagano nagnut prema dolje, te ukrašen sa tri paralelne utisnute rebra. Točkić nije sačuvan. Krakovi ostruge veoma blago se spuštaju iz tjemena prema dolje da bi pri krajevima bili lagano povijeni naviše. Raskucane završne pločice su u obliku četverougla sa dvije okrugle rupice i rezanim vanjskim uglovima. Završne pločice su sa krakovima spojene svojim donjim dijelom. Na jednoj završnoj pločici očuvale su se dvije ovalne hvataljke remena.

Sarajevo.

30. Željezna mamuza inv. br. 213 (T. IX, 33), sa dugim trnom, točkićem i blago izvijenim krakovima. Dugi i u obliku slova V raskovani trn se iz ojačanog tjemena lagano spušta nadolje. Trn na krajevima ima kupočasta ispučenja. Točkić ima osam dobro očuvanih šiljaka. Krakovi mamuze su blago povijeni i sužavaju se prema krajevima. Završne pločice nisu sačuvane.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

31. Željezna mamuza inv. br. 167 (T. IX, 34), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Iz ojačanog i blago zašiljenog vrha spušta se nadolje lagano nagnuti, u obliku

slova V duboko raskovani trn. Točkić, sa 32 uglavnom oštećena šiljka, leži na širokoj cilindričnoj osnovi. Krakovi mamuze se lagano povijaju prema dolje, da bi pri samim krajevima bili povijeni naviše i okončani završnim pločicama u obliku broja 8. Završne pločice su sa krakovima spojene u svom donjem dijelu. Na jednoj završnoj pločici je sačuvana hvataljka remena čiji ostaci ukazuju na formu stiliziranog ljiljana, dok se na drugoj završnoj pločici nalazi ostatak hvataljke ovalnog oblika.

Nalazište nepoznato.

32. Željezna mamuza inv. br. 446 (T. IX, 35), sa dugim trnom, točkićem i izvijenim krakovima. Mamuza je identična prethodnoj (inv. br. 167) i vjerovatno je njen par. Ova mamuza je nešto lošije očuvana. Prekinuta je jedna završna pločica, a od mehanizma za zakopčavanje sačuvan je samo dio jedne hvataljke koja je imala isti oblik stiliziranog ljiljana.

Nalazište nepoznato.

33. Željezna mamuza inv. br. 7484 (T. X, 36), sa dugim trnom, točkićem i blago izvijenim krakovima. Iz ojačanog tjemena trn se lagano spušta nadolje i sužava do raskovanog dijela. Točkić je imao šest šiljaka od kojih su se u potpunosti očuvala tri. Izvijeni krakovi mamuze se od tjemena prema dnu sužavaju u vitkoj liniji, na krajevima su blago povijeni prema gore, a završavaju raskucanom četverougaonom završnom pločicom s dvije okrugle rupice koja se opet blago naginje prema dolje. Završna pločica se očuvala samo na jednom kraku i sa njim je spojena donjim dijelom.

Šipovo kod Jajca.

34. Željezna mamuza inv. br. 7171 (T. X, 37), sa trnom i blago izvijenim krakovima. Mamuza je znatno oštećena. Iz tjemena se pod oštrim uglom nadolje spušta trn okruglog presjeka. Naziru se ostaci ukrasa od koso utisnutih paralelnih rebara. Krakovi se iz tjemena lagano spuštaju nadolje da bi pri krajevima bili skrenuti prema gore. Završne pločice nisu sačuvane.

Donji grad, terasa III / 8a, Bobovac.

35. Željezna mamuza inv. br. 219 (T. X, 38), sa dugim trnom, točkićem i blago izvijenim krakovima. Trn duboko raskovan u obliku slova V. Točkić je imao osam šiljaka od kojih se sačuvalo šest. Blago izvijeni krakovi su sa vanjske strane ukrašeni plastično apli-ciranim, poprečnim rebrima. Na gornjoj strani krakova, neposredno prije završnih pločica, nalazi se po jedan šiljak u formi trougla. Krakovi mamuze završavaju jednostavnim okruglim završnim pločicama, s okruglim otvorom, koje su za krakove vezane donjim dijelom.

Nalazište nepoznato.

36. Željezna mamuza inv. br. 385 (T. X, 39), sa dugim trnom, točkićem i blago izvijenim krakovima. Trn se iz tjemena lagano spušta nadolje. Pri dnu je ukrašen utisnutim poprečnim rebrima, a raskovan je u obliku slova V. Dobro očuvani točkić ima šest šiljaka. Blago izvijeni krakovi sa vanjske strane su ukrašeni nizom utisnutih rebara koja sa vanjskim bridom kraka tvore trouglastu formu. Završna pločica izvedena je u obliku kruga, sa okrug-

lim otvorom i dva, sa svrhom ukrasa, urezana zareza iznad mjesta spajanja sa krakovima koje je izvedeno u njenom donjem dijelu.

Gradina, Babin Potok kod Jajca.

37. Željezna mamuza inv. br. 6416 (T. XI, 40), sa izrazito dugim trnom i ravnim krakovima. Iz tjemena se blago prema dolje pruža vrlo dug i u obliku slova V plitko raskovani trn. Na vrhu trna se nalaze oštećena kupolasta ispučenja. Točkić nije sačuvan. Od krakova je sačuvan samo jedan koji se u pravoj liniji pruža prema kraju. Mehanizam za zakopčavanje nije sačuvan. Cijelom dužinom mamuza je presvučena bronzanom oplatom koja je sa vanjske strane dobro, a sa unutrašnje nešto lošije sačuvana.

Kula u predvorju kraljevskog dvora, Bobovac; Lit. P. Andelić 1973., 133-134.

38. Željezna mamuza inv. br. 202 (T. XI, 41), sa dugim trnom i ravnim, trakastim krakovima. Iz tjemena se pruža veoma dugi, u obliku slova V duboko raskovani trn koji se lagano širi ka krajevima sa kupolastim ispučenjima. Točkić nije sačuvan. Krakovi mamuze su ravnji, trakasti i relativno kratki. Na jednom kraku se nalazi ispučeno dugme kao dio sistema za zakopčavanje. Završne pločice samo donjom ivicom narušavaju pravu liniju krakova, a sastoje se od dvije okrugle rupice malih dimenzija.

Osredak kod Cazina.

39. Željezna mamuza inv. br. 444 (T. XI, 42), sa izrazito dugim trnom, točkićem i ravnim krakovima. Iz tjemena mamuze se u pravoj liniji pruža veoma dugi, trakasti trn. Na krajevima, u obliku slova V raskovanog trna, se nalaze kupolasta ispučenja. Točkić ima osam šiljaka od kojih je oštećen samo jedan. Krakovi su, kao i trn, ravnji i trakasti. Na jednom kraku se nalazi ispučeno dugme, kao dio sistema za zakopčavanje. Završne pločice su znatno oštećene, a imale su četverougaoni oblik sa dva okrugla otvora.

Nepoznato nalazište.

40. Željezna mamuza inv. br. 217 (T. XI, 43), sa izrazito dugim ravnim trnom i ravnim krakovima. Iz tjemena se gotovo neprimjetno prema dolje pruža vrlo dug i u obliku slova V raskovan trn na čijim se krajevima nalaze dobro očuvana kupolasta ispučenja. Točkić nije sačuvan. Krakovi su ravnji i trakasti, a na vanjskoj strani imaju nekoliko jedva vidljivih urezanih paralelnih linija sa svrhom ukrasa. Također, na vanjskoj strani jednog kraka se nalazi ispučeno dugme kao dio sistema za zakopčavanje. Završne pločice su ovalnog oblika sa dva otvora nejednakih dimenzija.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

41. Željezna mamuza inv. br. 204 (T. XII, 44), sa dugim trnom i tankim, trakastim krakovima. Trn se iz tjemena blago spušta nadolje, raskovan je u obliku slova V i na krajevima ima kupolasta ispučenja. Točkić nije sačuvan. Krakovi u ravnoj liniji završavaju raskucanim završnim pločicama sa dva okrugla otvora. Uz mamuzu su sačuvane i četiri željezne karike u obliku slova S, koje su bile dio pribora za vezivanje.

Buško Blato, Grabovica kod Duvna.

42. Željezna mamuza inv. br. 7597 (T. XII, 45), sa trnom, točkićem i ravnim krakovima. Trn mamuze je trakast i raskovan u obliku slova V. Točkić je imao deset kratkih šiljaka od kojih je u potpunosti sačuvano osam. Jedan krak je prekinut pri samom tjemenu. Očuvani krak leži u istoj osi sa trnom mamuze. Završna pločica se sastojala od dvije okrugle rupice različitih dimenzija od kojih je sačuvana gornja, nešto manja, dok je donja, veća, oštećena.

Sokol na Plivi; Lit. I. Bojanovski 1972., 56, (sl. 20).

43. Željezna mamuza inv. br. 210 (T. XII, 46), sa trnom i ravnim krakovima. Iz tjemena mamuze se pruža pljosnat trn koji je oštećen tako da poprima izgled pljosnatog špica. Točkić nije sačuvan. Krakovi su ravno izvedeni, a na vanjskoj strani jednog kraka nalazi se ispušćeno dugme kao dio sistema za zakopčavanje. Završne pločice su u obliku kruga sa okruglim otvorom, s tim da je na kraku sa dugmetom okrugla linija otvora narušena malim urezom, dok se iznad drugog otvora nalazi malo oblo ispušćenje. Završne pločice sa krakovima su spojene svojim središnjim dijelom.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

44. Željezna mamuza inv. br. 436 (T. XII, 47), sa kratkim trnom i ravnim, pljosnatim krakovima. Iz tjemena se okomito prema gore uzdiže raskovana ovalna pločica sa jednim okruglim otvorm, a iz iste osnove se izvija i kratki, pri kraju vrlo blago prema gore usmjereni, ovalno raskovani trn. Trn ima dvije relativno široke rupice na mjestu ležišta točkića koji nije sačuvan. Pljosnati krakovi se iz tjemena pružaju u pravoj liniji. Na sredini i krajevima krakova se nalazi po jedan okrugli otvor kao dio sistema za zakopčavanje. Svi okrugli otvori su istih dimenzija.

Crkvina, Usora.

45. Željezna mamuza inv. br. 203 (T. XIII, 48), sa dugim trnom i dubokom navlakom za petu. Na vanjskim stranama krakova, te gornjem dijelu trna očuvan je dio bronzone oplate kojom je bila presvučena cijela mamuza. Na opati se, u tragovima, naziru ostaci ukraša koji se na trnu sastojao od tankih utisnutih linija koje se pod oštrim uglom spajaju na gornjoj strani trna. Donja strana krakova je ukrašena spiralama koje su izvedene u tehničici cizeliranja. Sama navlaka za petu ima tri žlijeba od kojih je donji ukrašen samo okruglim rupicama, dok se na gornja dva žlijeba ukras sastoji od kombinacije okruglih rupica i malih ovalnih otvora. Dugi ovalno raskovani trn mamuze se iz tjemena naginje prema dolje. Točkić nije sačuvan. Krakovi se iz tjemena pružaju u pravoj liniji da bi na samim krajevima bili oštro skrenuti prema gore i okončani završnim pločicama u formi četverouglja sa po dvije okrugle rupice. Završne pločice se sa krakovima spajaju u svom donjem dijelu.

Dobrun kod Višegrada.

46. Željezna mamuza inv. br. 435 (T. XIII, 49), sa trnom i blago izvijenim krakovima. Iz tjemena mamuze se pruža ovalno raskovani trn, blago zakošen prema dolje. Na krajevima trna se nalaze kopolasta ispušćenja. Točkić nije sačuvan. Krakovi se u veoma blagom

luku izvijaju prema dolje. Od sistema za zakopčavanje očuvala se samo jedna okrugla rupica na jednom kraku.

Crkvina, Usora.

47. Željezna mamuza inv. br. 360 (T. XIII, 50), sa trnom i ravnim krakovima. Iz centralnog dijela tjemena, oblikovanog u obliku kocke, pruža se deformirani trn. Vrh trna je oštećen, ali se vidi da je bio raskovan u obliku slova V. Trn se lagano sužava od tjemena prema kraju. Točkić nije sačuvan. Krakovi mamuze su također deformisani. Završna pločica se sastoji od tri okrugla otvora od kojih je prvi, nešto većih dimenzija, izведен tako da svojim donjim dijelom narušava pravu liniju krakova. Iznad prvog otvora nalazi se zrakasti ukras koji završava plitko utisnutim rupicama.

Nepoznato nalazište.

48. Željezna mamuza inv. br. 212 (T. XIV, 51), sa dugim trnom, točkićem i gotovo ravnim krakovima. Ovalno raskovani trn se iz tjemena blago naginje prema gore. Točkić ima šest dobro očuvanih šiljaka. Tanki krakovi su gotovo neprimjetno izvijeni. U potpunosti je očuvana samo jedna završna pločica koja se sastoji od tri okrugla otvora od kojih je prvi nešto manjih dimenzija. Sa gornje strane krakova, iznad prvog otvora, nalazi se polukružno, raskucano ispupčenje.

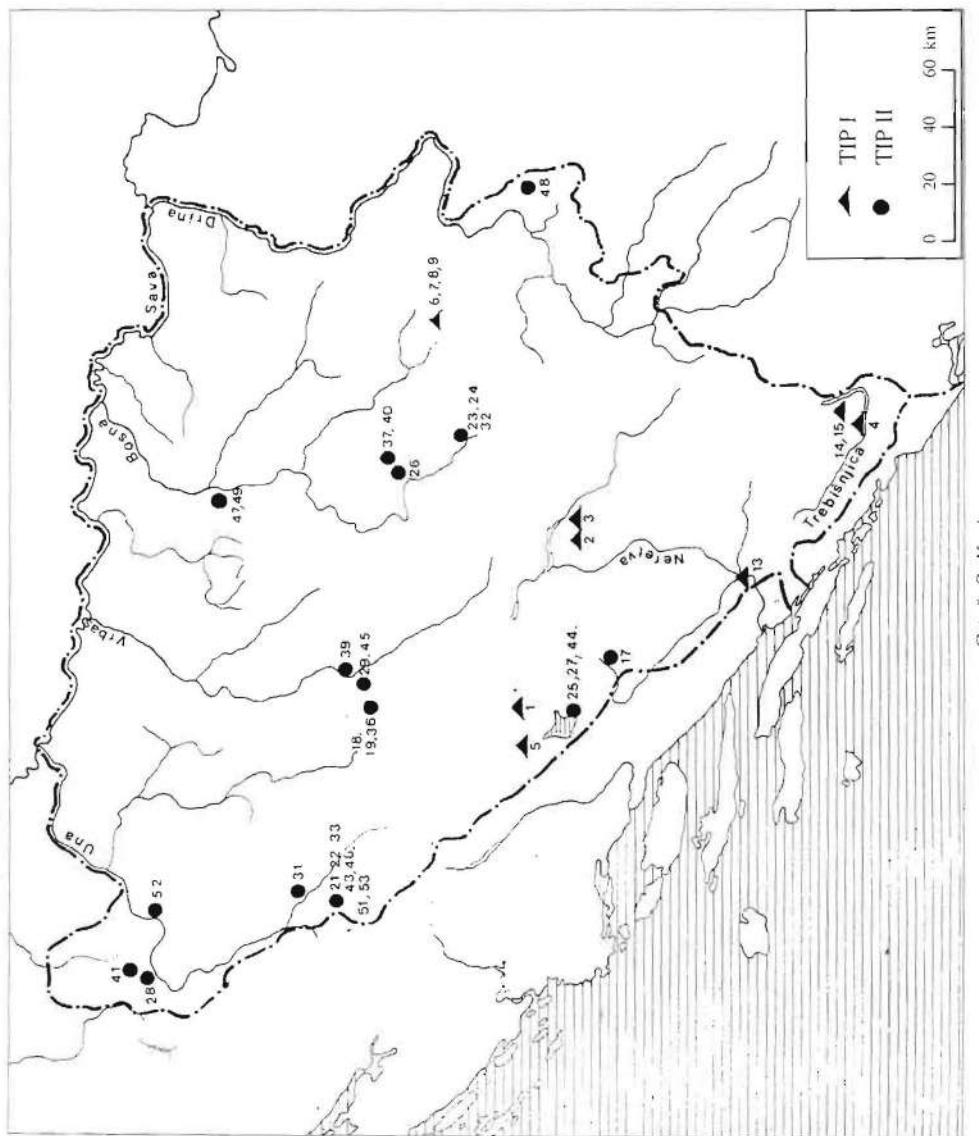
Resanovci kod Bosanskog Grahova.

49. Željezna mamuza inv. br. 209 (T. XIV, 52), sa izrazito dugim trnom, točkićem i ravnim krakovima. Ovalno raskovani trn je lagano zakošen prema gore. Trn se od tjemena postepeno sužava prema vrhu. Točkić je imao dvanaest šiljaka od kojih se sačuvalo šest. Krakovi mamuze su ravni, postepeno se sužavaju prema krajevima na kojima se nalaze raskucane završne pločice sa tri okrugle rupice. Prva rupica je smještena u nešto veći okrugli okvir na koji se direktno nastavlja dio sa dvije identične okrugle rupice. Sačuvana je jedna ovalna hvataljka remena sa dvije povijene kukice.

Bosanska Krupa.

50. Željezna mamuza inv. br. 214 (T. XIV, 53), sa izrazito dugim trnom i ravnim krakovima. Ovalno raskovani trn se pruža iz tjemena lagano prema gore. Oštećen je na samom kraju, ali se mogu vidjeti ostaci kupolastog ispupčenja na jednom završetku. Točkić nije sačuvan. Krakovi su ravni i na krajevima imaju tri okrugla otvora od kojih je prvi izdvojen i nešto većeg promjera.

Resanovci kod Bosanskog Grahova.

Crtanje S. Kudra

<i>Br. u kat.</i>	<i>Inv. br.</i>	<i>Kol.</i>	<i>Nalazište</i>	<i>Ukupna dužina</i>	<i>Dužina trna</i>	<i>Dužina sička</i>	<i>Raspon krakova</i>	<i>Težina</i>	<i>Br. slike</i>	<i>Literatura</i>
1	431	1	Šuica – Livno	12, 9	1, 2	2	7, 4	45, 7	1 (T. I)	Zekan 1994., 68.
2	1194	par	Gornja Bijela	10, 8	0, 6	2, 3	7, 3	32, 6	2, 3 (T. II)	Andelić 1975., 231-232.
3	504	1	Trebinje	11	0,5	2,3	cca 9	39, 2	4 (T. II)	Andelić 1962., 173-175.
4	377	1	Livno	12, 8	1	1, 9	9	47	5 (T. II)	Neobjavljeno
5	372a	1	Cesta Glasinac – Vlasenica	7	1	2, 8	/	20, 3	6 (T. III)	Neobjavljeno
6	372b	1	Cesta Glasinac – Vlasenica	3, 4	1	/	/	15, 3	7 (T. III)	Neobjavljeno
7	372c	1	Cesta Glasinac – Vlasenica	9	1	1, 2	/	19, 4	8 (T. III)	Neobjavljeno
8	372d	1	Cesta Glasinac – Vlasenica	8, 9	/	/	/	19, 9	9 (T. III)	Neobjavljeno
9	380	1	Nepoznato	12, 2	1, 5	2	cca 12	24	10 (T. III)	Neobjavljeno
10	388	1	Nepoznato	13, 4	1	1, 8	7, 7	67, 4	11 (T. IV)	Neobjavljeno
11	5652	1	Nepoznato	13, 8	1, 3	2, 2	8	57, 3	12 (T. IV)	Neobjavljeno
12	6759	1	Mogorjelo	12, 4	1, 1	2, 5	7, 5	58, 7	13 (T. IV)	Neobjavljeno
13	6928	par	Panik	12, 8	1, 7	2	8, 6	61, 3	14, 15 (T. IV)	Popović 1973., 362-363.

<i>Br. u kat.</i>	<i>Inv. br.</i>	<i>Kol.</i>	<i>Nalazište</i>	<i>Ukupna dužina</i>	<i>Dužina trna sa točkićem</i>	<i>Dužina trna bez točkića</i>	<i>Dužina šiljka točkića</i>	<i>Raspon krakova</i>	<i>Broj šiljaka točkića</i>	<i>Težina</i>	<i>Br. slike</i>	<i>Literatura</i>
14	1253	1	Nepoznato	17, 2	8, 5	5	2, 5	8	9	100, 2	16 (T. V)	Neobjavljen
15	387	1	Rakitno	13, 8	/	3, 5	/	cca 8, 5	/	55, 1	17 (T. V)	Neobjavljen
16	6929	par	Šipovo	13	3, 8	2, 5	1, 2	8, 5	8, 11	55	18, 19 (T.V)	Bojanovski 1962., 167 - 171.
17	5653	1	Nepoznato	13, 8	3, 3	2, 5	1	7	8	44, 5	20 (T. V)	Neobjavljen
18	215	1	Resanovci	13, 6	4, 3	2, 7	1, 5	cca 7, 5	6	48, 9	21 (T. VI)	Neobjavljen
19	216	1	Resanovci	13, 5	4	2, 8	1, 2	8	6	48, 3	22 (T. VI)	Neobjavljen
20	5642	1	Sarajevo	13, 2	/	5	/	cca 9	/	42, 4	23 (T. VI)	Neobjavljen
21	5643	1	Sarajevo	12, 3	4, 8	3, 8	1	cca 11	6	41, 1	24 (T. VI)	Neobjavljen
22	205	1	Grabovica	16, 8	7	5, 9	1, 3	8, 7	6	60, 8	25 (T. VI)	Neobjavljen
23	6029	1	Kraljeva Sutjeska	13, 7	4, 3	3, 1	1, 3	8, 5	6	52	26 (T. VII)	Andelić 1973.. 197.
24	384	1	Grabovica	16, 3	7, 4	6, 2	1	8, 6	8	78, 2	27 (T. VII)	Neobjavljen
25	386	1	Brekovica	14, 6	6, 5	5, 2	1, 4	8, 8	6	79, 1	28 (T. VII)	Neobjavljen
26	7576	1	Sokol na Plivi	16, 2	/	9, 5	/	cca 7	/	62, 1	29 (T. VII)	Bojanovski 1972., 56.
27	208	1	Nepoznato	15, 7	6, 8	5, 4	1, 4	8, 2	6	134, 6	30 (T. VIII)	Neobjavljen
28	7485	1	Drvar	15, 3	6, 5	4	2, 4	12, 5	6	111, 6	31 (T. VIII)	Neobjavljen
29	5641	1	Sarajevo	14, 8	/	5, 5	/	11, 2	/	69, 2	32 (T. IX)	Neobjavljen
30	213	1	Resanovci	15, 8	9, 3	7, 9	1, 1	8	8	61, 2	33 (T. IX)	Neobjavljen
31	167	1	Nepoznato	16, 8	8, 6	6, 2	1, 2	8, 2	32	101	34 (T. IX)	Neobjavljen
32	446	1	Nepoznato	17	8, 1	6, 2	1, 5	7, 7	32	88, 7	35 (T. IX)	Neobjavljen
33	7484	1	Šipovo	14, 4	6	5, 3	0, 8	8	6	48, 2	36 (T. X)	Neobjavljen
34	7171	1	Bobovac	8	/	cca 4	/	cca 7,5	/	42, 3	37 (T. X)	Neobjavljen

nastavak tabele sa stranice 328

Br. u kat.	Inu. br.	Kol.	Nalazište	Ukupna dužina	Dužina trna sa točkićem	Dužina trna bez točkića	Dužina siljka točkića	Raspored krakova	Broj siljaka točkića	Težina	Br. shke	Literatura
35	219	1	Nepoznato	15	6,5	4,9	1,4	7	8	57,9	38 (T. X)	Neobjavljenno
36	385	1	Babin potok	15,5	5	4,3	0,8	9,4	6	57,5	39 (T. X)	Neobjavljenno
37	6416	1	Bobovac	14	/	9	/	cca 10	/	46,4	40 (T. XI)	Andelić 1973., 133-134.
38	202	1	Osredak	15,7	/	9,8	/	6,8	/	115,5	41 (T. XI)	Neobjavljenno
39	444	1	Nepoznato	23	17,1	13,7	2,6	8,4	8	134,3	42 (T. XI)	Neobjavljenno
40	217	1	Resanovci	20,5	/	13,8	/	8,5	/	101,8	43 (T. XI)	Neobjavljenno
41	204	1	Grabovica	11,8	/	5,2	/	8,3	/	59,8	44 (T. XII)	Neobjavljenno
42	7597	1	Sokol na Plivi	11,8	4	3,4	0,5	cca 8,5	10	26,5	45 (T. XII)	Bojanovski 1972., 56.
43	210	1	Resanovci	12	/	5,7	/	8	/	43,8	46 (T. XII)	Neobjavljenno
44	436	1	Crkvina - Usora	8,7	/	3,4	/	8	/	34,6	47 (T. XIII)	Neobjavljenno
45	203	1	Dobrun	13,5	/	4,8	/	7,5	/	92,5	48 (T. XIII)	Neobjavljenno
46	435	1	Crkvina - Usora	11,7	/	4,5	/	8,6	/	29,7	49 (T. XIII)	Neobjavljenno
47	360	1	Nepoznati lokalitet	13,5	/	4	/	cca 5	/	54,1	50 (T. XIII)	Neobjavljenno
48	212	1	Resanovci	14,1	7	5,5	1,3	8,2	6	36,1	51 (T. XIV)	Neobjavljenno
49	209	1	Bosanska Krupa	19,5	9	8,5	0,6	8,9	12	68,7	52 (T. XIV)	Neobjavljenno
50	214	1	Resanovci	17,6	/	9,5	/	10,3	/	87,2	53 (T. XIV)	Neobjavljenno

SKRACENICE

- AE – Archæologiai Értesítő. Budapest.
- ALBH – Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Sarajevo.
- GZM – Glasnik Zemaljskog muzeja BiH. Sarajevo.
- NS – Naše starine. Sarajevo.
- PrZ – Prähistorische Zeitschrift. Berlin.
- PZ – Podravski zbornik. Koprivnica.
- Radovi HDZU – Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost. Sarajevo.
- Radovi FF – Radovi Filozofskog fakulteta. Sarajevo.
- Radovi 1999. – Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka. Zenica.
- SA – Slovenská archeológia. Bratislava.
- SHP – Starohrvatska prosvjeta. Split.
- SJ – Saalburg Jahrbuch. Saalburg.
- VAMZ – Vjesnik Arheološkog muzeja. Zagreb.
- VVM – Vesnik vojnog muzeja. Beograd.
- ZAM – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Köln.
- ZFF – Zbornik Filozofskog fakulteta. Beograd.

LITERATURA

- P. ANĐELIĆ 1962. Mamuza trebinjskog župana Grda. GZM n.s. A, XVII, 1962., 173-175.
1973. Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vlastara u XIV i XV stoljeću. Sarajevo, 1973.
- D. BIALEKOVA 1975. Historijski spomenici Konjica i okoline. Konjic, 1975.
- I. BOJANOVSKI 1977. Spuren von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). SA XXV, 2, 1977., 103-160.
1962. Nalaz srednjovjekovnih mamuza na Crkvini u Šipovu. NS VIII, Sarajevo, 1962., 167-171.
1972. Sokol na Plivi. NS XIII, Sarajevo, 1972., 41-69.
1976. Rano srednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Sani. GZM n.s. A, XXIX, 1974. (1976.), 245-258.
- S. ĆIRKOVIĆ 1964. Istorija srednjovjekovne bosanske države. Beograd, 1964.
1968. Počteni vitez Pribislav Vukotić. ZFF, X-1, Beograd, 1968., 259-276.
- I. ČREMOŠNIK 1951. Nalaz staroslovenskih mamuza iz Sultanovića. GZM n.s. VI, 1951., 311-321.
- A. DEMMIN 1869. Guide des Amateurs D'Armes et Armures Anciennes. Paris, 1869.
- Ž. DEMO 1984. Castrum Keukaproncha / Kuwar – počeci istraživanja. PZ 1984., 320-360.

- L. FEKEŽA 1989. Keramičke posude u grobovima ranošlovenskog perioda ranog srednjeg veka na teritoriji BiH. GZM n.s. A, 44. Sarajevo, 1989., 209-231.
- U. GIESLER 1978. Jüngerkaiserzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna. SJ XXXV. Saalburg, 1978., 5-57.
- T. GLAVAŠ 1988. Oružje kroz vjekove (sredji vijek). Sarajevo, 1988.
- Z. HILCZERÓWNA 1956. Ostrogi polskie z X-XIII wieku. Poznan, 1956.
- N. KLAJĆ 1994. Srednjovjekovna Bosna. Zagreb, 1994.
- R. KOCH 1982. Stachelsporen des frühen und hohen Mittelalters. ZAM 10 -- 1982., 63-83.
- D. KOVAČEVIĆ – KOJIĆ 1978. Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo, 1978.
- B. MARIJAN 1988. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Tom 2, Sarajevo, 1988, 165.
- N. MILETIĆ 1963. Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine. GZM n.s. A, XVIII, 1963., 155-178.
1967. Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. GZM n.s. A, XXI-XXII, 1966.-1977., 81-154.
1989. Ranošlovenske nekropole u Bosni i Hercegovini – komparativna razmatranja. GZM n.s. A, XLIV, 1989., 175-200.
- G. NAGY 1898. AE XVIII. Budapest 1898., 60-64.
- E. NICKEL 1961. Zur zeitlichen Ansetzung des Radsporns. PrZ 39. 1961.
- D. NIKOLIĆ 1956. Tipološki razvoj mamuza od XIV-XX veka sa osvrtom na zbirku mamuza u Vojnom muzeju JNA. VVM 3, 1956., 61-79.
- M. POPOVIĆ 1973. Crkvina u Paniku. Posebni otisak iz GZM n.s. A, XXVII/XXVIII, 1973., 347-363.
- A. RUTTKAY 1976. Waffen und Reiterausrustung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. II, SA XXIV, 2, 1976., 245-395.
- J. SZENDREI 1896. Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler in der Millenniums – Landes – Ausstellung. Budapest, 1896.
- M. ŠUNJIĆ 1963. Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra. Radovi FF I, 1963., 345-348.
1993. Postupni uspon bosansko – venecijanskih ekonomskih odnosa u XV stoljeću. Radovi HDZU I, 1993., 9-41.
1996. Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV st.), Sarajevo, 1996.
- M. VEGO 1982. Postanak srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo, 1982.
- Z. VINSKI 1979. Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. VAMZ, ser. 3, X-XI, 1977.-1978. (1979.), 143-208.
- D. VRSALOVIĆ 1963. Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. SHP ser. III, sv. 8-9, 1963., 151-169.
- M. ZEKAN 1994. Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine. Livanjski kraj u povijesti. Split – Livno, 1994., 55-76.
- P. ŽIVKOVIĆ 1986. Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (pojava građanske klase i novog plemstva), Tuzla, 1986.

THE LATE-MEDIEVAL SPURS FROM THE COLLECTION
OF THE NATIONAL MUSEUM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

This paper sets aside and analyses the late medieval spurs from the medieval history collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina. The total of 53 spurs are studied, out of which 47 spurs are individual finds and only 3 are found in pairs. 41 of the spurs are discussed for the first time in this paper. Given the mostly unknown circumstances of discovering the finds, the main objective of the study was typological determination of the spurs. The analysed material is divided into two types with their respective variants. Based on the analogy found in the relevant body of literature, the paper suggests the approximate time periods wherefrom each of the variants date back. The established timeframe that the analysed material is dated to ranges from the 11th to the very end of the 15th century. Standing out in their number are especially the spurs whose stylistic-typological features reflect a strong Hungarian influence, and that are dated to the 15th century.

Based on a large number of variants and combinations of typological elements, the author reaches the conclusion that this handicraft production, probably modelled after imported specimens, existed, developed and improved in the workshops within the Bosnian territory. Outstanding as a rich site is to date almost unknown location of Resanovci near Bosansko Grahovo. Seven spurs dated to the period from the end of the 13th or beginning of the 14th century to the very end of the 15th century, include the Resanovci site for the first time on the map of medieval locations of Bosnia and Herzegovina.

Tabla I

Crteži: S. Kudra

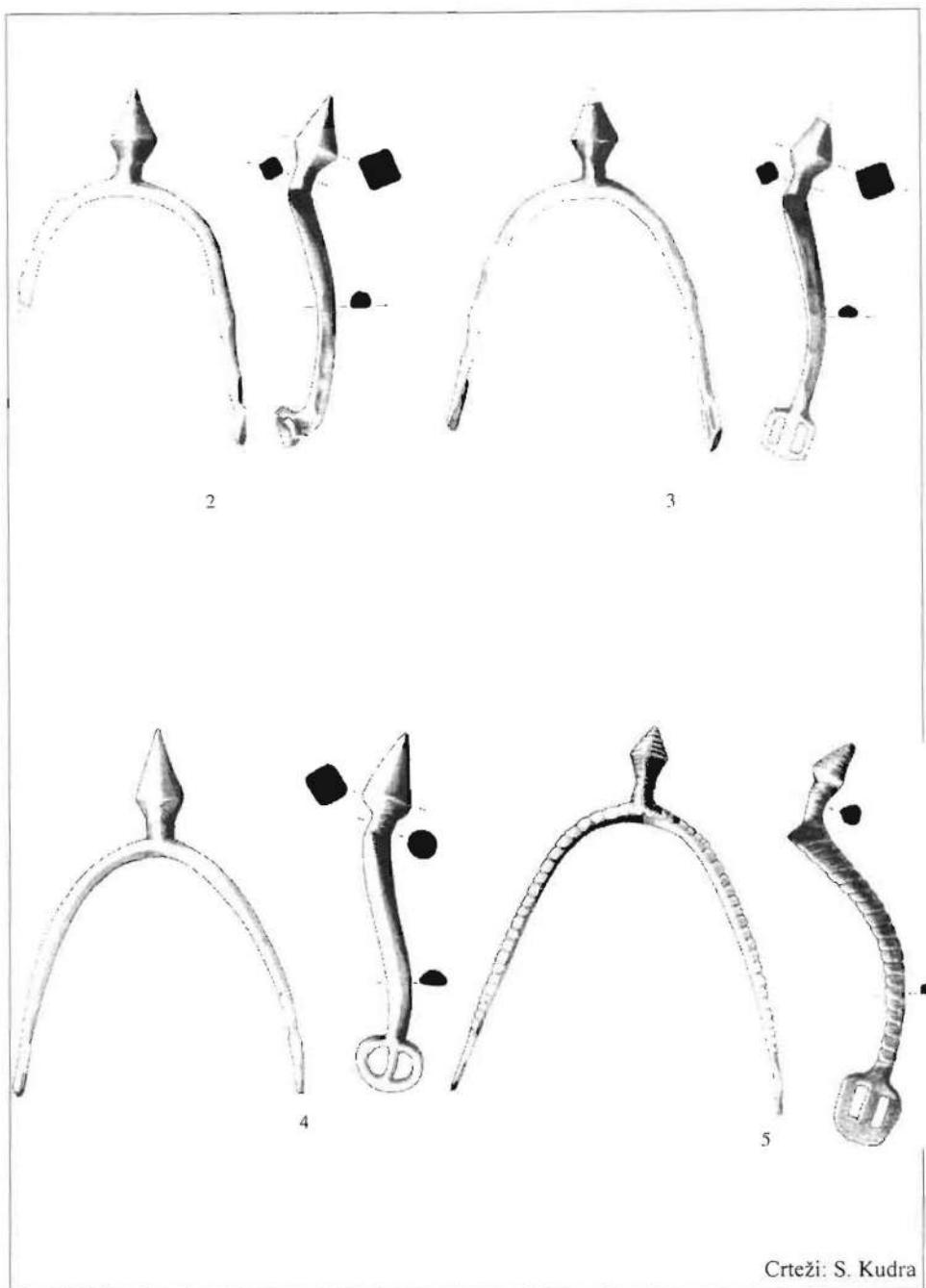
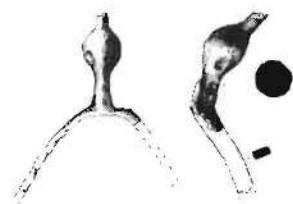
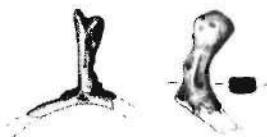
Tabla II

Tabla III

6

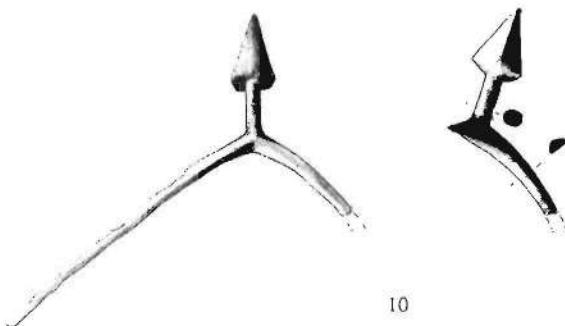
7

8

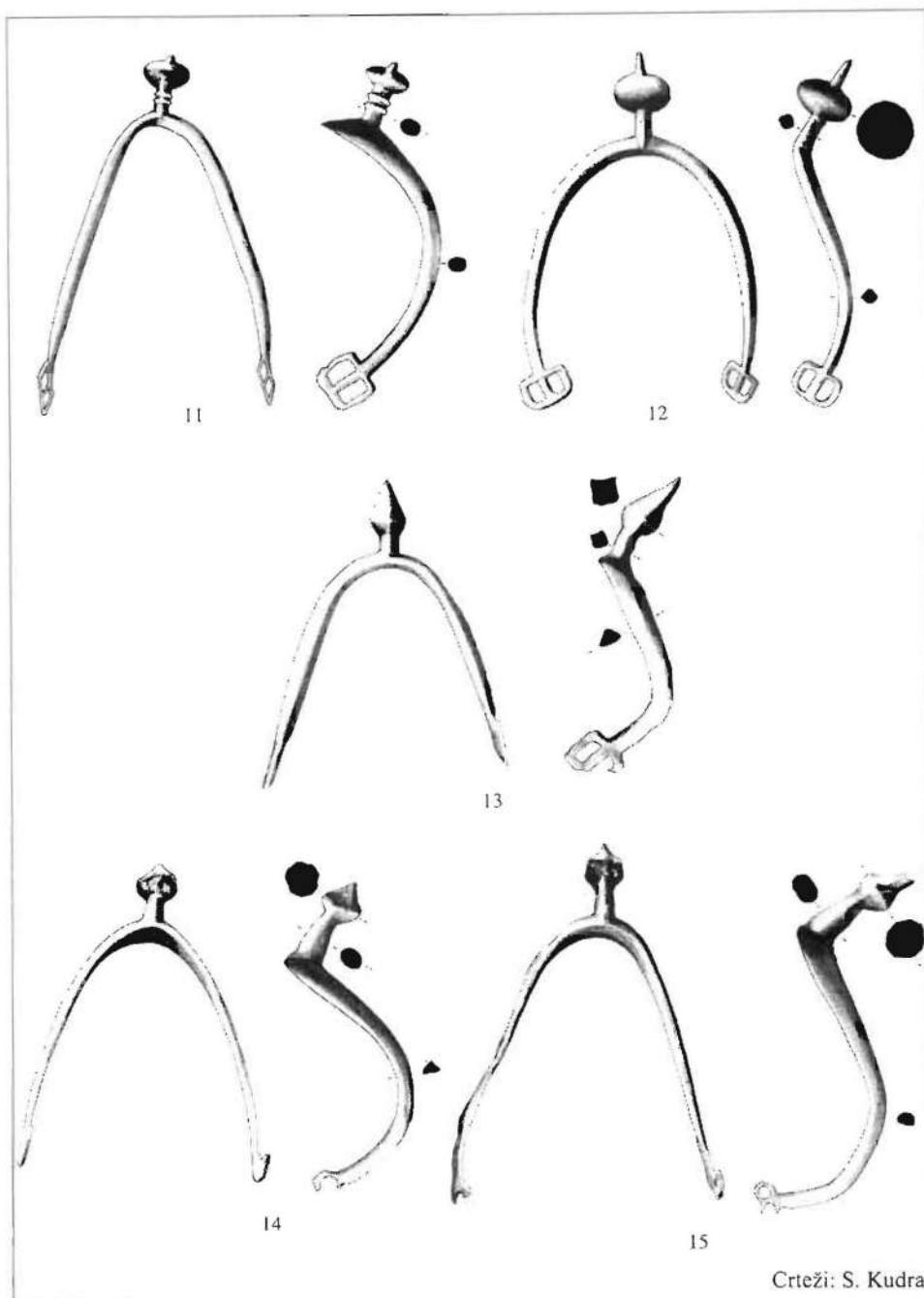

9

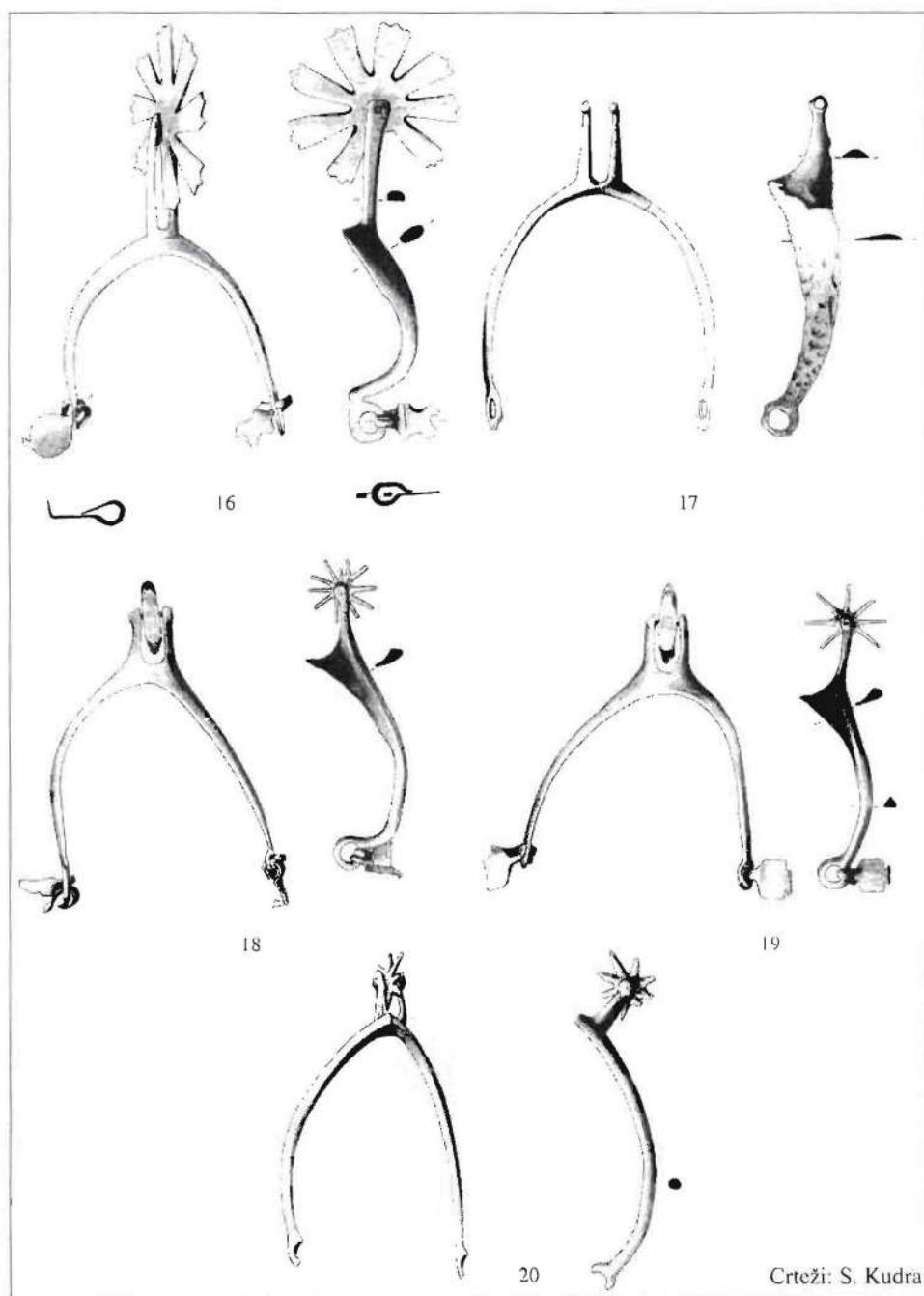
10

Crteži: S. Kudra

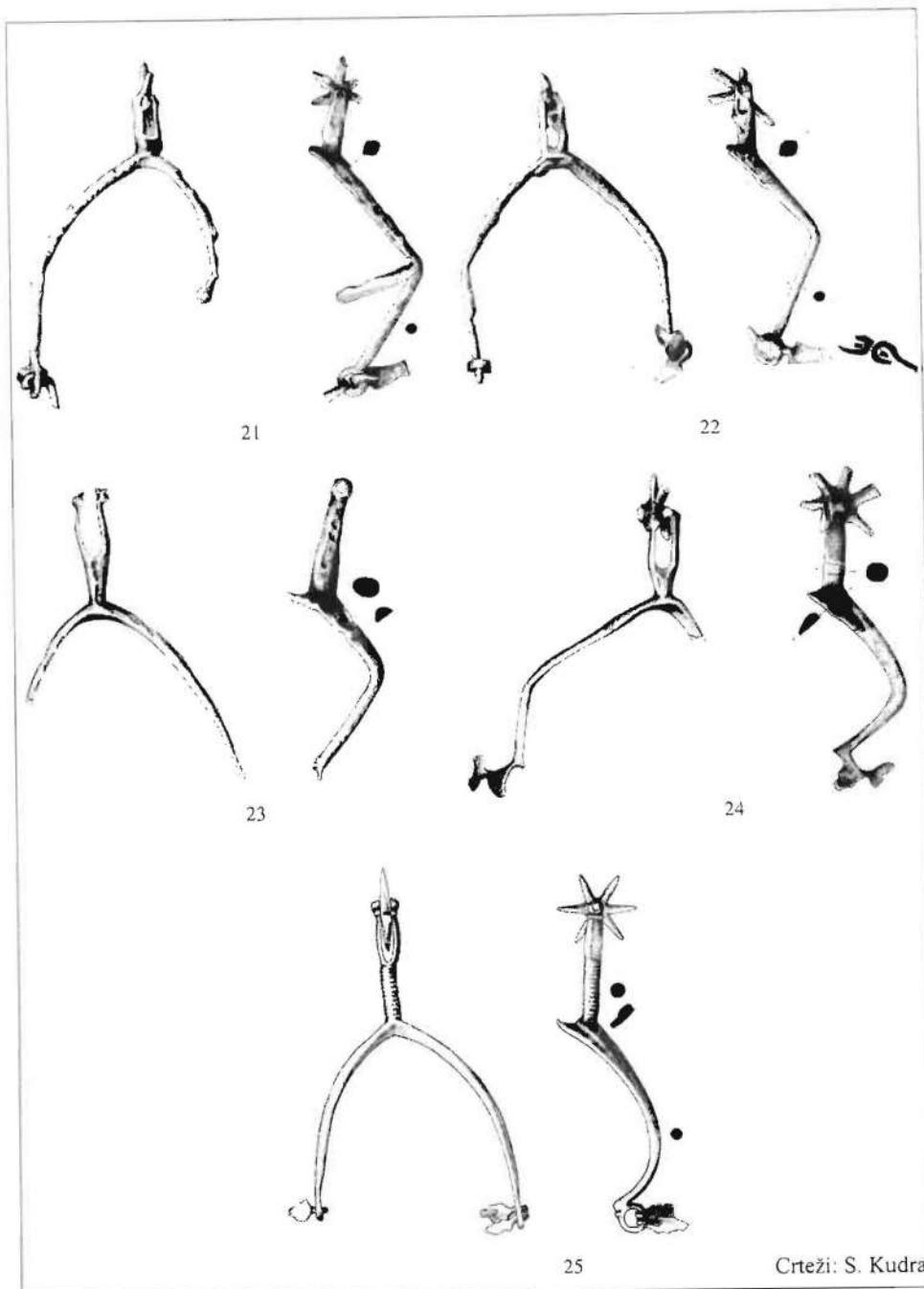
Tabla IV

Crteži: S. Kudra

Tabla V

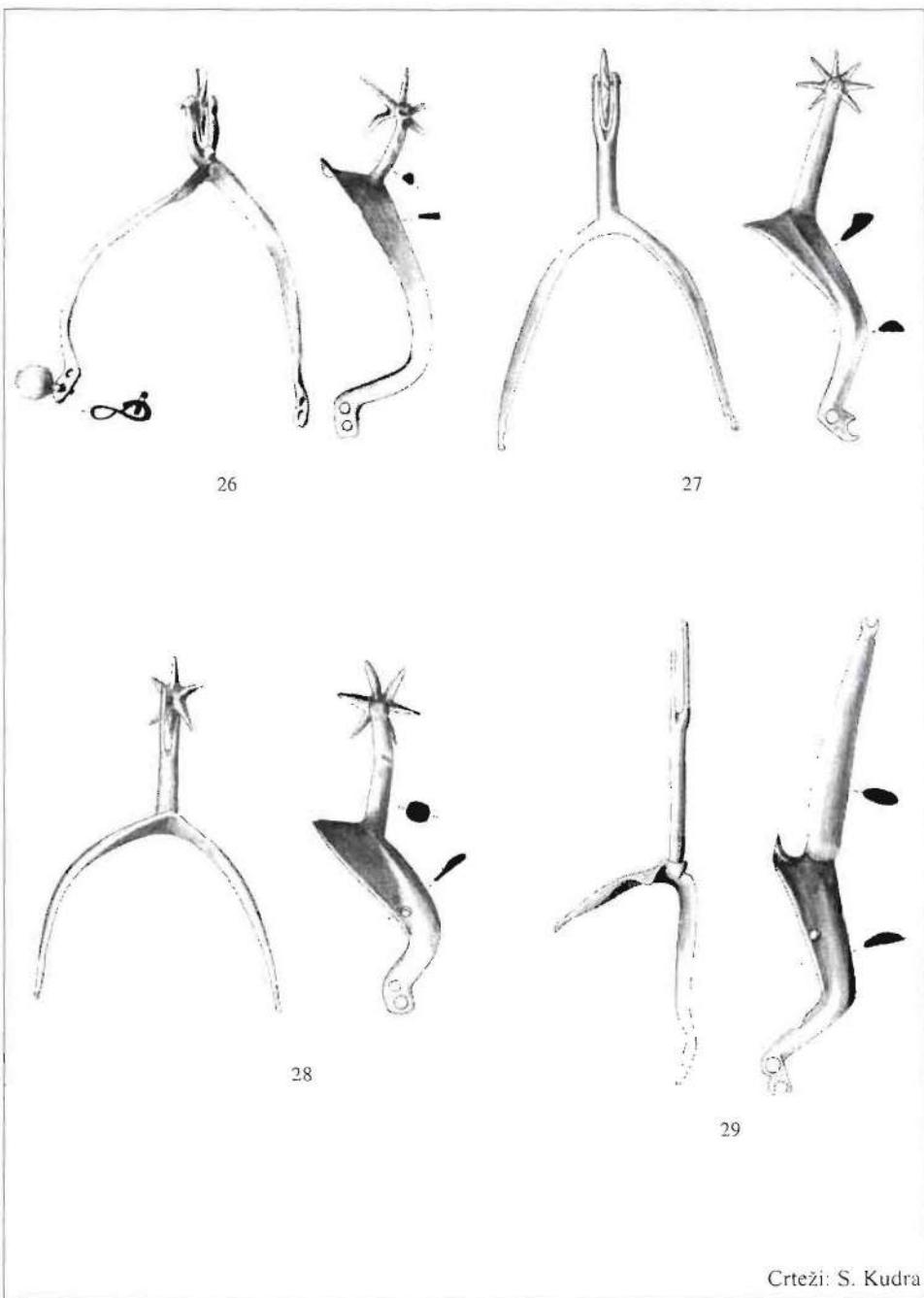

Crtézi: S. Kudra

Tabla VI

Crteži: S. Kudra

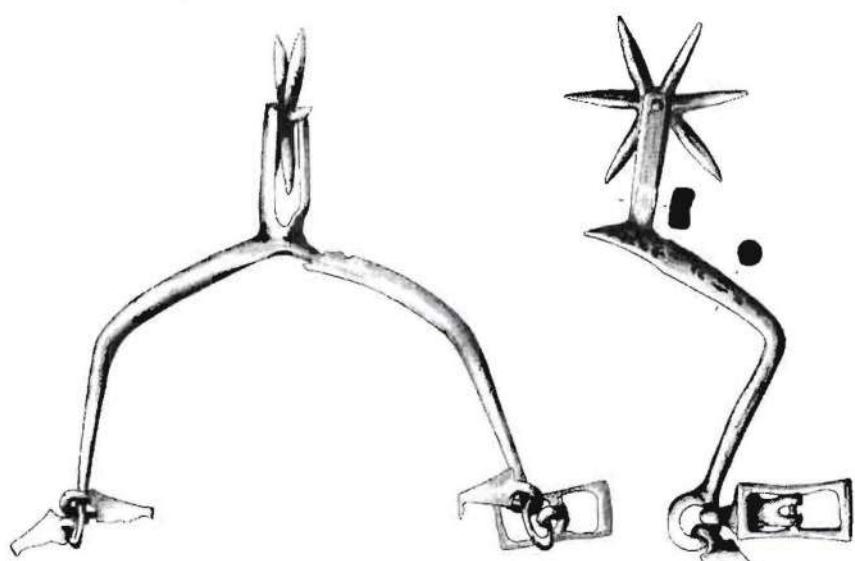
Tabla VII

Crteži: S. Kudra

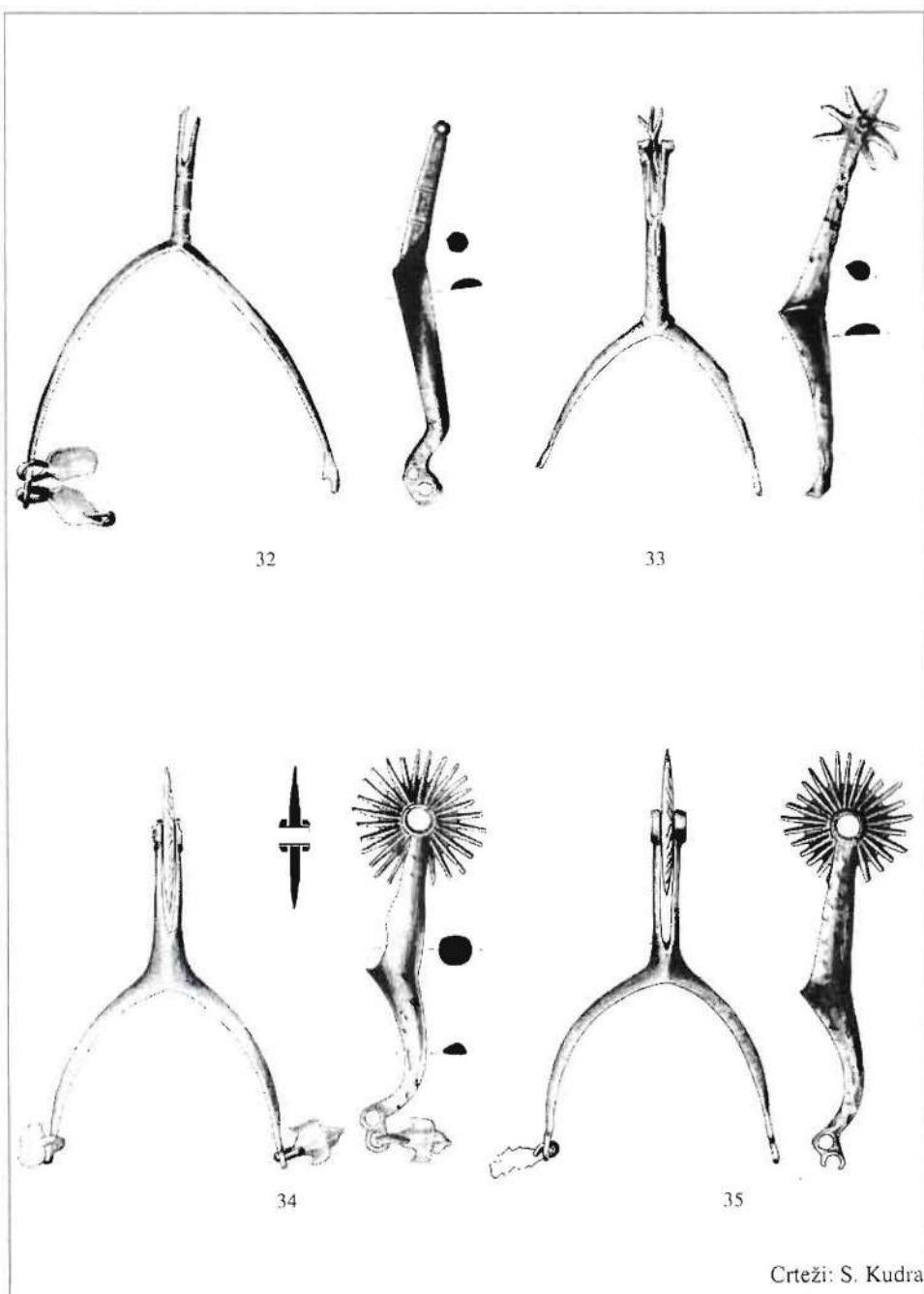
Tabla VIII

30

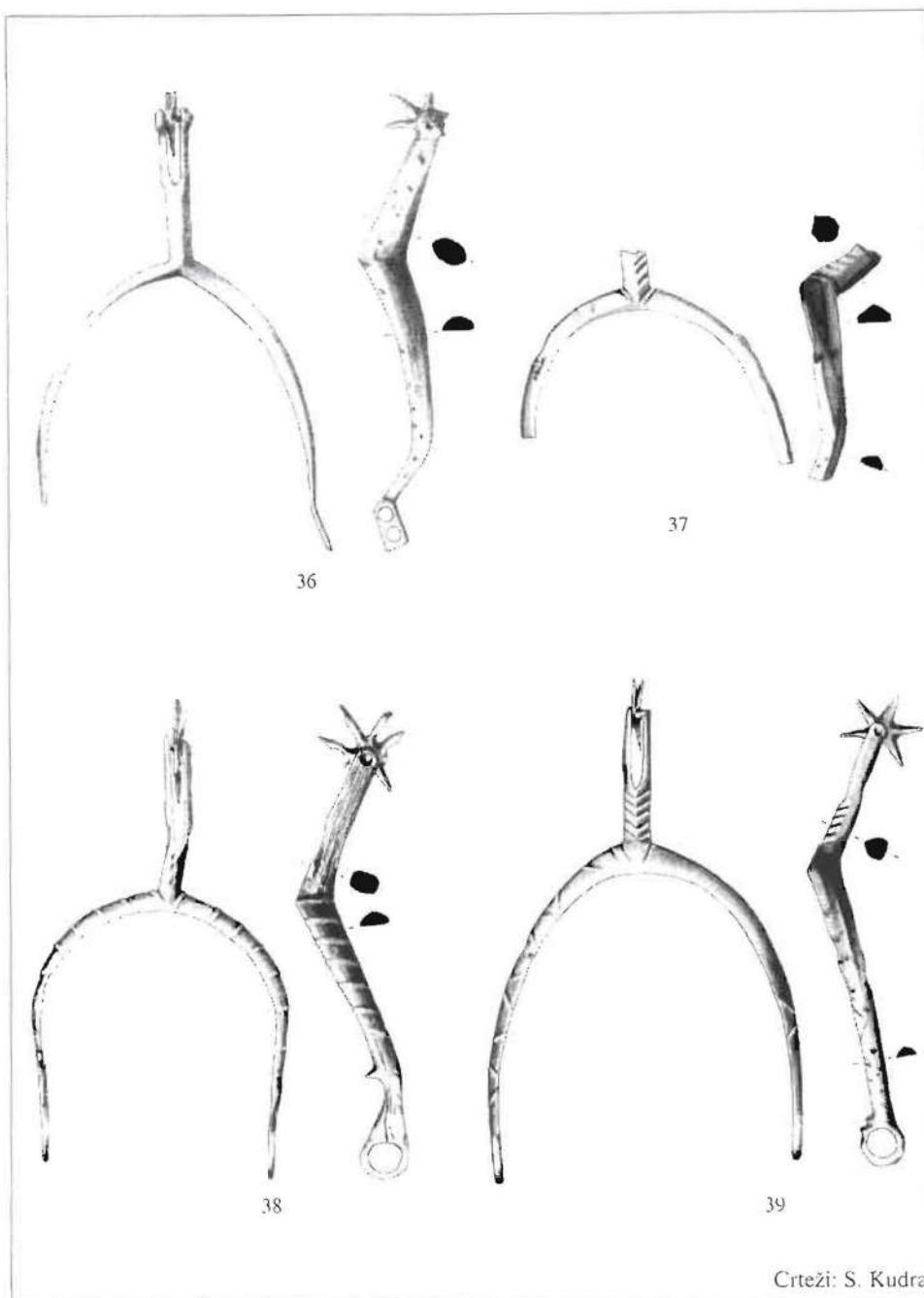

31

Crteži: S. Kudra

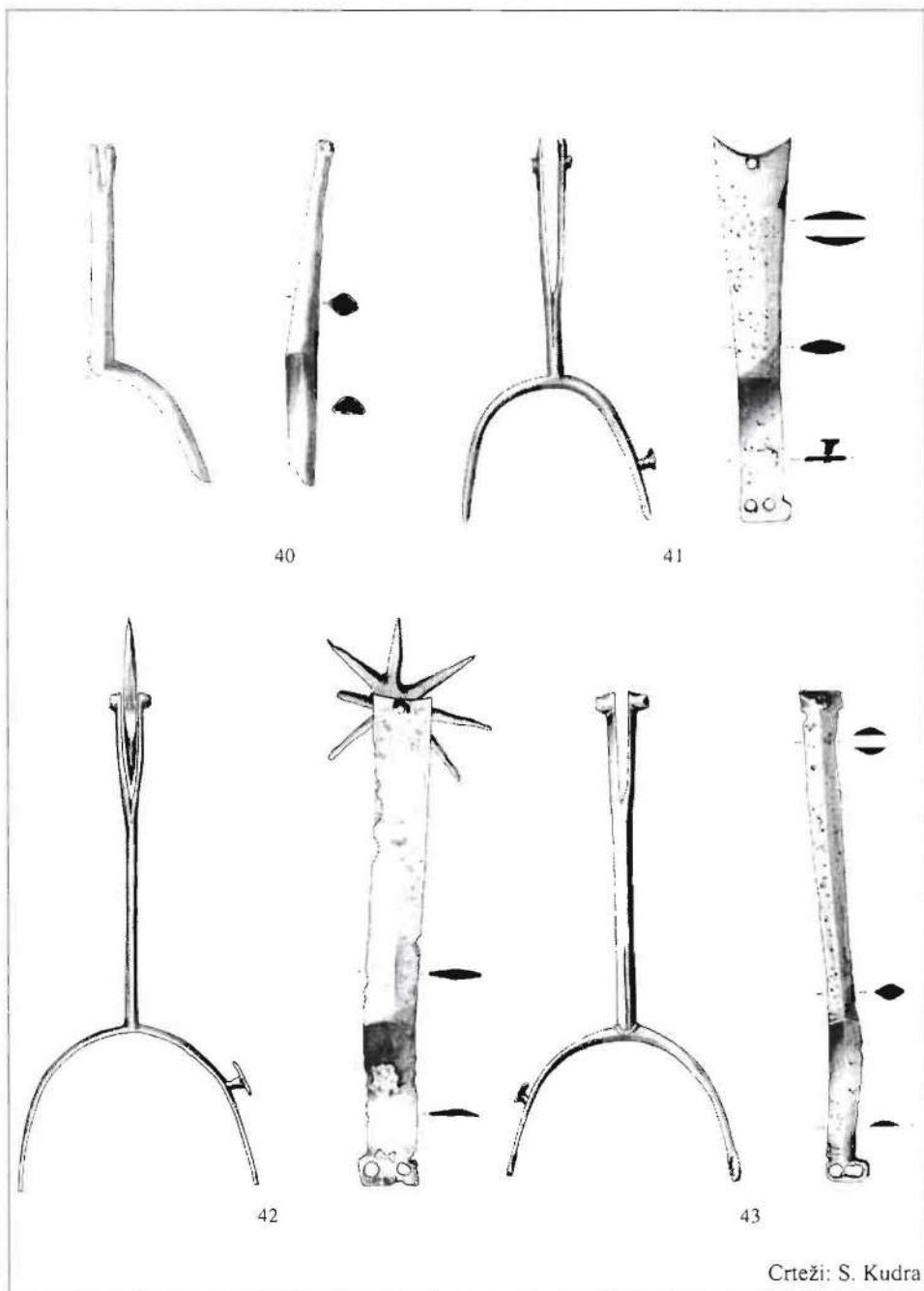
Tabla IX

Crteži: S. Kudra

Tabla X

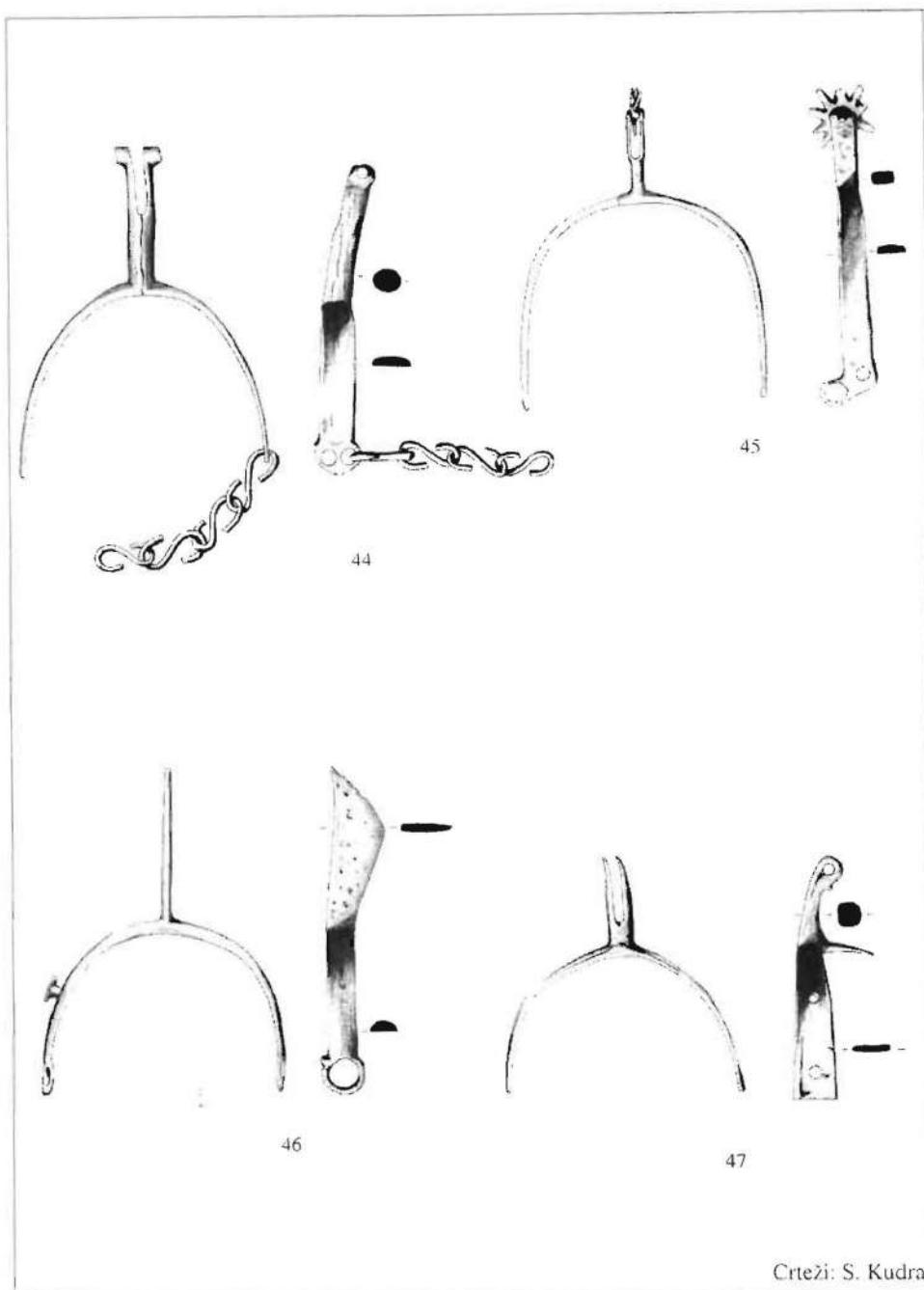
Crteži: S. Kudra

Tabla XI

Crteži: S. Kudra

Tabla XII

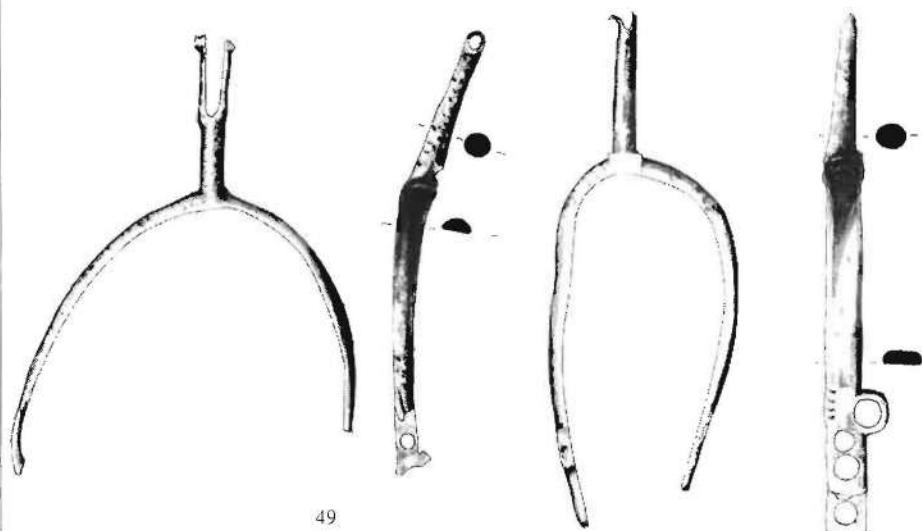

Crtiži: S. Kudra

Tabla XIII

48

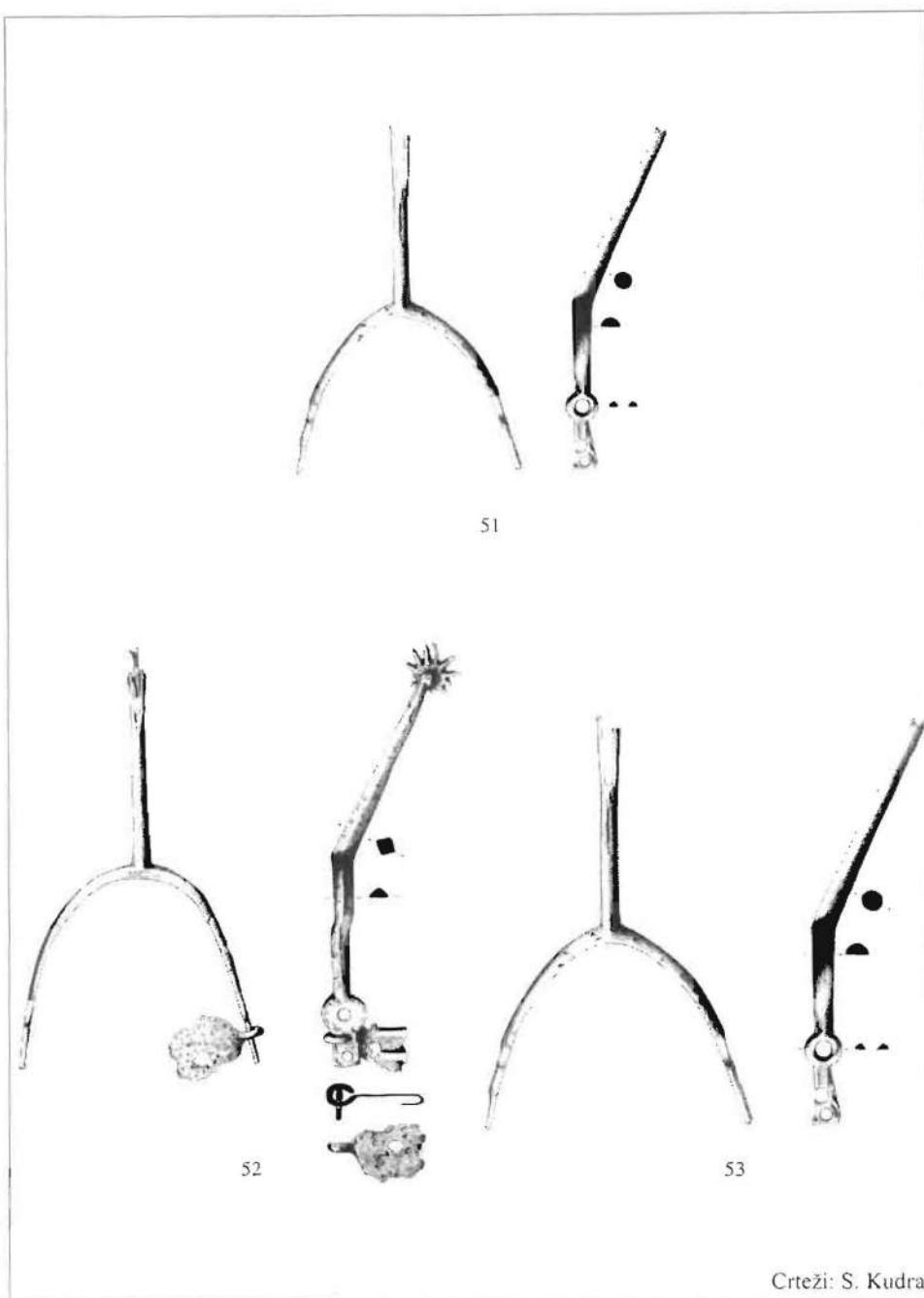

49

50

Crteži: S. Kudra

Tabla XII'

Crteži: S. Kudra